

există suficiente argumente pentru a vorbi de un sufix *-ie* sau *-ție* (ori *-(f)ie*) și este mai nimerit să se vorbească în acest caz doar de o terminație sau de un *prefixoid*. Din aceleași motive, Silviu Berejan numește această terminație *formant*, precizând că „prin *formant* înțelegem elementul final al cuvintelor nedervate în limba noastră, care este reflexul unui afix la origine”³.

Deși observațiile în legătură cu dificultatea atribuirii calității de sufix terminației *-ție* sînt întemeiate pornind de la situațiile din limba actuală, istoria lui *-(f)ie* dovedește prefaceri caracteristice sufixelor, pe de o parte intrînd în concurență sau fiind echivalat cu alte mijloace derivative și, pe de altă parte, realizînd un număr de derivate pe teren românesc, unele cu circulație chiar în limba contemporană (de exemplu, *valorație* < *valora* + *-ție*). S-ar putea deci admite existența unui sufix *-(f)ie*, care, deși are o productivitate redusă pe terenul limbii române, are potențialități deosebite și se întîlnește la un număr apreciabil de cuvinte analizabile pe terenul limbii noastre. Dacă numim sufixele care realizează un număr mare de derivate pe terenul unei limbi sufixe active, *-(f)ie* ar putea fi integrat în rîndul sufixelor discrete, care, deși prezente la multe cuvinte, nu „atacă” imediat atunci cînd apare necesitatea realizării unor elemente lexicale noi cu mijloace interne.

O altă chestiune care se cere lămurită este forma acestui sufix. Este normal ca aceasta să fie considerată *-(f)ie*, căci, pe de o parte, cele mai multe elemente lexicale din această categorie conțin terminația *-ție*, iar, pe de altă parte, există altele în *-ie*, care nu se pot încadra, prin origine și prin funcționalitate, în clasele de cuvinte ce conțin alte terminații în *-ie*, existente în limba română. Cu toate acestea, întrucît varianta *-ție* realizează principalele opoziții și diferite tipuri de raportări în cadrul microsistemelor limbii, în unele situații se poate opera numai cu această variantă, fără a pierde din vedere că, la nivelul limbii, ea este numai un aspect al sufixului menționat. Dar, cuvintele latinești în *-(t)io*, *-(t)ionis* (și corespondentele lor din limbile moderne) au fost adaptate în limba română în două forme, în *-(f)ie* și în *-(f)iune*, opiniile și oscilațiile pe acest teren avînd consecințe importante pentru limba actuală. Ne aflăm, așadar, în fața unui caz de *dublă redare* a unui sufix neologic în limba română, fenomen rar în limba noastră, care, deși supusă unor influențe multiple în perioada modernizării ei, a realizat o accentuată omogenizare a fenomenelor caracteristice diferitelor influențe. Dar, chiar în cazul unor astfel de duble redări nu ne aflăm în fața unor diferențieri care să aibă la bază repartizarea pe influențe a celor două forme de adaptare. În limba germană, de exemplu se poate spune precis că sufixul adjectival *-al* are origine latină, în vreme ce echivalentul lui, *-ell*, este de origine franceză, dubla redare fiind consecința dublei etimologii. În cazul românescului

³ S. Berejan *Corelația dintre substantivele feminine în -ie și -iune*, în *Cultivarea limbii*, IV, Chișinău, 1966, p. 11, nota 1.

SEMANTICA COGNITIVĂ ȘI SEMANTICA STRUCTURALĂ

Vom vorbi despre semantica cognitivă – și anume, într-o formă specială, așa-numita semantică a prototipurilor – și despre semantica structurală sau lexemică și vom opune aceste două puncte de vedere în semantica limbilor.

Conferința aceasta am ținut-o și anul trecut, mai pe scurt; probabil că unii dintre dumneavoastră ați asistat la conferință și, deci, cel puțin elementele esențiale v-au rămas în minte.

Mai întâi, despre ce este vorba în semantica structurală? *Semantica structurală* – așa cum a fost dezvoltată, de pe la 1960 încoace de Lyons în Anglia, de B. Pottier și A. J. Greimas în Franța, și mai ales de mine însumi în Germania – este studiul structurii semnificației sau a semnificatului lexical, deci al conținutului lexemelor așa cum acest conținut e organizat într-o limbă determinată. Deci e vorba de ceea ce e structurat într-o limbă.

Prin structură înțelegem, în general, forma relațiilor interne în orice domeniu sau în orice obiect; în cazul limbajului și al limbilor, forma acestor relații – în măsura în care această formă e rezultatul diferențelor de substanță, în acest caz tocmai de semnificație –, constă în opozițiile care se stabilesc între unitățile lexicale dintr-o limbă (vezi *Sintaxa funcțională*). Ca să explicăm ceea ce înțelegem prin *semnificat*, adică *organizarea de limbă*, vom analiza organizarea pe care ne-o prezintă verbele spaniole de mișcare sau mai bine zis de transferare: *venir – ir*, mai mult sau mai puțin „a veni“ și „a se duce“; care este o organizare specifică limbii spaniole, chiar dacă se poate găsi, în același timp, și în alte limbi, în comparație cu situația din italiană și catalană.

Academiei nu oferă soluția justă atunci când nu menționează la toate cuvintele în *-(f)ie* un etimon rusesc⁶. Aceeași opinie, privitoare la originea sufixului în discuție, fusese exprimată de Iordan încă din 1939: „variantea *-ație* ne-a venit din rusește, unde este, direct sau indirect, tot frc. *-ation* sau, ceea ce nu schimbă prea mult situația, lat. *-atio*. Foarte probabil, limba rusă a suferit, în unele împrejurări, și influența germană, primind cuvinte formate cu *-átsija* prin intermediul limbii nemțești (să se compare, de ex., germ. *Aktie* față de frc. *action...*)”⁷. De remarcat că, în aceste cazuri, Iordan vorbea de formații cu *-ație*. Îi era necesară aceasta, pe de o parte, pentru a evidenția tema (în vocala *a*) a majorității cuvintelor cu *-ție* și, pe de altă parte, pentru a raporta mai evident asemenea cuvinte de verbele corespunzătoare, de la care s-au realizat derivate substantivale în *-re* (infinitive lungi), ce au intrat în concurență cu formațiile în *-ție*. În aceeași situație este – după Iorgu Iordan – și *-ațiune*, care ne-a venit direct din franceză și „n-a fost deloc greu să se simtă, încă de la început, că *-ație* rusesc și *-ațiune* romanic sînt, de fapt, un singur sufix, atît ca sunete, cît și, mai ales, ca funcțiune. Astfel au luat naștere dubletele încă foarte numeroase și astăzi”⁸.

Deci, după Iordan, cele două forme ale sufixului au origini diferite, ele contopindu-se în același sufix cu aspectul *-ați(un)e*. Acest lingvist consideră apoi că „verbele a căror temă servește drept primitiv pentru derivatele în *-ați(un)e* aparțin conjugării I”⁹, adăugînd că „*-iți(un)e* este, în fond, o simplă variantă a lui *-ați(un)e*”¹⁰, care ar corespunde derivării de la verbele de conjugarea a IV-a. De ce însă sufixul trebuie înregistrat în aceste cazuri ca avînd o vocală de legătură nu aflăm din notațiile lui Iorgu Iordan, care menționează în continuare manifestarea sufixelor *-ți(un)e* (fără vocală de legătură) și *-i(un)e*, ca în cuvîntul *comisi(un)e*, unde radicalul este de obicei o formă de participiu (latin), existînd astfel o diferență de comportament între verbele de conjugarea I-a și a IV-a și cele de conjugarea a II-a și a III-a¹¹. Este evident că Iordan discută aici de fapt un singur sufix cu mai multe modalități de întrebuintare, iar nu mai multe sufixe. Discuția sa este însă instructivă căci atrage atenția asupra complexității problemelor. Iordan relevă cu acest prilej nu numai diversitatea formală a manifestării sufixului în discuție, dar stabilește și modalități de analiză ale diferitelor construcții în care apare și de identificare a unor posibile baze de derivare. El subliniază însă că existența unui verb „care-i servește ca temă” unei

⁶ *Ibidem*, p. 8–9, nota 3.

⁷ Iorgu Iordan, *Sufixe românești de origine recentă (neologisme)*, în B I F R, IV (1939), p. 11.

⁸ *Ibidem*, p. 12.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, p. 15.

¹¹ *Ibidem*, p. 16.

formații în *-ați(un)e* „nu dovedește nicidecum că formația a luat naștere în limba noastră“¹².

Mai mulți lingviști (G. Ivănescu, R. Todoran, Al. Niculescu etc.) au fost de părere că românescul *-(f)ie* are o „etimologie multiplă“, admitând printre sursele etimologice de bază (îndeosebi pentru Moldova și pentru Muntenia) și limba rusă. Romulus Todoran a observat însă că influența rusească, care s-a exercitat în administrația Principatelor, este mai însemnată abia după 1830. În același timp, folosirea acestui sufix de către transilvăneni, la care nu poate fi vorba de înfrurirea limbii ruse, îl face pe Todoran să admită că un cuvânt ca *administrație* a putut rezulta direct din lat. *administratio*, avându-se ca model substantive vechi românești în *-ie* (*albie, funie, corabie, dar și bărbăție, logofeție*)¹³. Argumentația adusă în discuție de lingvistul clujean este, fără îndoială, dintre cele mai juste, fiind în concordanță cu realitățile evoluției limbii române literare și deschizând calea aflării motivației fenomenului în discuție. El nu are dreptate însă când înclină să creadă că ne aflăm în acest caz în fața unui prefixoid a cărui formă este *-ie*¹⁴.

După părerea lui Silviu Berejan, „din franceză sau prin filieră rusă ne-au venit un grup numeros de substantive în *-ție (-țiune)*“¹⁵, „ele au la bază, cu mici excepții, substantivele respective francezești în *-ion* (*répétition, vision*), dezvoltate, la rîndul lor, din substantivele latinești în *-io, -ionis*“¹⁶. Acest lingvist notează apoi că elementele venite direct din franceză au căpătat terminația *-iune*, altele, care „pătrund prin filieră rusă“, se integrează seriei cuvintelor existente deja în limbă cu terminația *-ie*. Așadar, dubla redare își găsește explicația în dubla etimologie. Se face însă precizarea că unele cuvinte, care/aveau inițial terminația *-ie*, au fost apoi apropiate de franceză și, „deoarece exista tendința spre latinizare, capătă preponderență variantele în *-iune*, considerate etimologice“¹⁷. O tendință ulterioară se manifestă însă în sens opus, fără a putea totuși înlătura peste tot pe *-iune*, care rămîne la „un număr considerabil de substantive“, „venite sigur din franceză (limba rusă nu le-a împrumutat, avînd drept echivalente formații proprii...)“¹⁸.

Așadar, după S. Berejan, avem a face cu două sufixe, distinctibile atît prin formă, cît și prin etimologie, respectiv *-ie* și *-iune*. Lingvistul chișinăuean subli-

¹² *Ibidem*, p. 13.

¹³ R. Todoran, *art. cit.*, p. 212.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ S. Berejan, *Perechi corelative de substantive*, în „Cultura Moldovei“, 6 feb. 1964, nr. 11 (912), p. 3; S. G. Berejan, *Semantičeskaja ecvivalentanostj lecsičeskih edinij.*, Kișinev, 1973, p. 261, 263, 266.

¹⁶ S. Berejan, *Corelația dintre substantivele feminine...*, p. 11.

¹⁷ *Ibidem*, p. 13.

¹⁸ *Ibidem*.

niază că „atît substantivele în *-ie*, cît și cele în *-iune* au o vechime mare, limba moștenind din latină o serie întregă de substantive cu aceste terminații (*lixiva* > *leșie*, *fimbria* > *frînghie*, *rogationem* > *rugăciune*, *titionem* > *tăciune*)“¹⁹. Privind astfel lucrurile, Silviu Berejan consideră că substantivele neologice de acest tip au fost integrate firesc în serii deja existente în limba română veche. Desigur, explicația a fost favorizată de conceperea terminației cuvintelor împrumutate în formele *-ie* și *-iune*. Dar, dacă nu se poate pune la îndoială sprijinul terminațiilor vechi în adaptarea cuvintelor neologice împrumutate, nu se poate admite totuși că s-a produs o asimilare a terminațiilor acestor cuvinte la terminațiile vechi, limba literară și conștiința lingvistică operînd o separare evidentă între elementele vechi și cele neologice.

Fără îndoială, existența în limba română a altor substantive în *-ie* a favorizat adaptarea fără a se forța sistemul morfologic românesc, dar faptul că această adaptare s-a făcut la declinarea a treia se explică mai întîi prin statutul substantivelor în *-(t)io*, *-(t)ionis* din latină. Pe de altă parte, în latina savantă, unele dintre aceste substantive erau trecute și la declinarea întîi, potrivit informațiilor oferite de dicționarul lui Du Cange²⁰: *conditua*, *consecutua*, *conventua*, *divisua*. Dimitrie Cantemir, care introducea în română substantive în *-(f)ie*, adapta în același timp și substantive latinești în *-antia*, *-entia* (de declinarea întîi), pe care le încadra tot la declinarea a treia (*conștienție*, *experienția*, *substanția*, *încumstanții*). Se observă, așadar, o supralicitare a declinării a treia, din care făceau parte și abstractele provenite din infinitivele verbale sau cele cu sufixul *-ie*. Dacă Dimitrie Cantemir ar fi luat cuvintele *condiții*, *interiecție*, *pretenție* din rusă sau din altă limbă slavă, el ar fi indicat în a sa *Scară a numerelor și cuvintelor tilcuitoare a Istoriei ieroglifice* asemenea surse, cum o face în cazul altor cuvinte. Dar, la toate aceste elemente lexicale, marele învățat indică că le-a luat direct din latină („lăt[în]ic”). Aceeași origine o au desigur și alte substantive întrebuintate de el: *disputație*, *continuație*, *orație*.

Sînt destule temeiuri, deci, să manifestăm rezerve față de justetea explicației prin rusă a românescului *-(f)ie* în cazul lui Dimitrie Cantemir, a reprezentanților Școlii ardelenene și a multor altor învățați din Principate sau din Transilvania. Nu se poate totuși contesta faptul că ar putea exista situații în care influența rusească a avut un rol, dar aceste situații sînt rarissime. De aceea, este important să se distingă exact între cazurile în care această influență a oferit într-adevăr un element limbii noastre și cele în care numai prin jocul întîmplării se pot stabili corespondențe sau similitudini între română și rusă. În acest spirit, concluziile lui Iorgu Iordan se bazează numai pe asemenea corespondențe, care

¹⁹ *Ibidem*, p. 11-12.

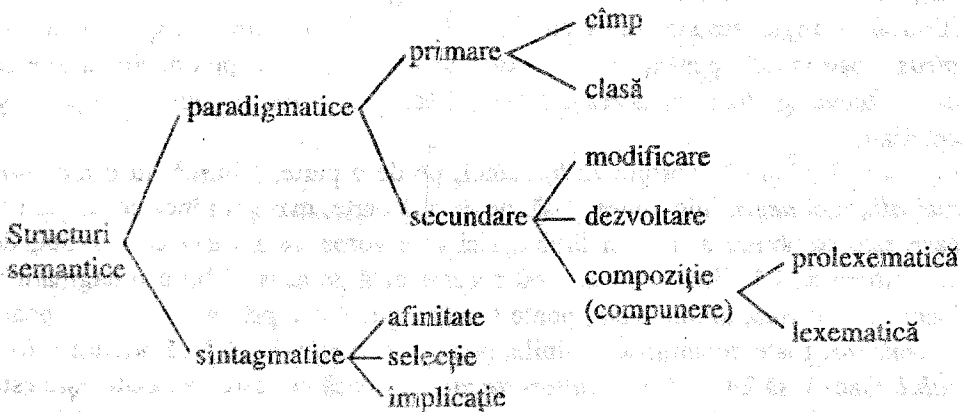
²⁰ Domino Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, vol. I-IV, Parisii, 1840-1846.

Trebuie atunci să hotărască în mod arbitrar, ceea ce se întâmplă de multe ori când nu avem nici un context, ca în traducerea uneori absurdă a titlurilor, când traducătorul nu știe și conținutul cărții. Deci, în acest sens, avem structuri, relații interne în semnificația lexicală.

În semantica structurală mai dezvoltată – cea mai dezvoltată pînă în prezent – în semantica structurală a așa-zisei Școli de la Tübingen, adică a mea și a elevilor mei, deosebim următoarele tipuri de structuri sau de relații structurale, deci de structuri lexematice ale conținutului lexical: mai întîi, structuri *paradigmatice*, apoi structuri *sintagmatice*. Paradigmatic și sintagmatic înseamnă aici ceea ce înseamnă în general în lingvistica structurală, adică structuri, cum se zice, *in absentia* sau apozitive și structuri *in praesentia* sau de combinare, pe care le putem prezenta și așa: dacă A, atunci nu B, și, cele sintagmatice, dacă A, atunci și B. De exemplu, dacă găsim *roșu* în linia vorbirii, atunci acest *roșu* este interpretat printr-o raportare la o paradigmă, pe care o cunoaștem, a numelor de culori în limba română, și știm atunci că *roșu* nu e nici *galben*, nici *verde*, nici *albastru* ș.a.m.d. Ceilalți termeni nu apar deci. Aici este un raport *in absentia*; dintr-o paradigmă se alege ceea ce vrem să spunem, însă alegem dintr-o paradigmă; aici, dacă vrem să numim o culoare, alegem din paradigma numelor de culori. Dacă am vrea, de exemplu, să spunem în limba ungară același lucru, atunci ar trebui să alegem dintre două forme de *roșu*, fiindcă în ungurește sînt două culori cu totul diferite: *vörös* „roșu nevită” și *piros* „roșu vital”; pentru noi este exact același lucru, însă pentru limba ungară este altceva și deci, în aceeași limbă, fiecare din aceste fapte se opune și celuilalt.

Dacă găsim în vorbire *roib*, atunci, pe de o parte, știm că nu e nici *sur*, nici *alb*, nici *negru*, nici *murg*, însă, pe de altă parte, mai știm încă ceva, știm și care este combinarea dată în limbă; aici este vorba de această coprezență, de combinare dată în limbă, nu în mod necesar dată de această linie sintagmatică. Deci, dacă e *roib*, atunci e *cal*, poate fi *mînz*, poate fi *iapă*, însă e un *cal*, poate fi *armăsar*, toate denumirile posibile, poate fi și o *mîrșoagă*, însă oricum *roib* e *calul*. Dacă însă întîlnim *se căsătorește* nu știm dacă cel care se căsătorește este bărbat sau femeie, fiindcă amîndouă combinațiile sînt posibile. Dacă găsim, *se mărită*, atunci știm că e vorba de o femeie și, dacă cumva nu e vorba de o femeie, femeia este atît de implicată prin limbă, încît asta înseamnă că îl considerăm pe acest ne-femeie ca fiind o femeie, dacă spunem că *Ion se mărită*. Aceasta este o combinare sintagmatică, o relație sintagmatică structurală. Seriile paradigmatică, structurile semantice paradigmatică pot fi *primare* sau *secundare*. *Primar* și *secundar* înseamnă aici ceea ce înseamnă în general în teorie, adică *primară* este acea noțiune care pentru a fi definită nu are nevoie de o altă noțiune (primar întotdeauna într-un raport); iar *secundar* este ceea ce

tocmai are nevoie în definiție de cealaltă noțiune. De exemplu, dacă vrem să definim ce înțelegem prin *cal*, dacă ne întrebă cineva ce e un cal, nu avem nevoie de *căluș* pentru definiție, pe cînd dacă cineva ne întrebă ce-i un *căluș* atunci trebuie să-i spunem „este un cal mai mic” ș.a.m.d. Dacă ne întrebăm ce e *roșu*, ce putem spune? *Roșu* este, de exemplu, „culoarea sîngelui” sau „culoarea macului”; dacă ne întrebăm ce este *roșatic*, atunci spunem că e „o culoare care se apropie de roșu”; deci avem nevoie de cealaltă noțiune. Există două structuri paradigmatic primare: cîmp (eu scriu întotdeauna cu *i* din *i*) și clasă; și există trei tipuri de structuri secundare pe care le vom numi modificare, dezvoltare și compoziție sau compunere, aceasta putînd fi la rîndul ei prolexematică sau lexematică. Să dăm tot tabloul complet: și pentru cele sintagmatice, există trei tipuri de structuri sintagmatice sau solidarități lexicale pe care noi le-am numit afinitate, selecție și implicație. Pînă acum, adică timp de treizeci de ani de cînd ne ocupăm cu această semantică, n-am identificat, n-am descoperit alte structuri, ceea ce ne face să credem că acestea sînt structurile pe care le putem găsi în limbi; altfel de structuri nu s-au mai găsit. Numai în această semantică se prezintă toate structurile, în celelalte semantici, structurale chiar, se prezintă mai ales această structură de bază *cîmpul* și uneori și *clasa*, celelalte numai sporadic și fără delimitare exactă. Deci:

Ce sînt aceste structuri? *Cîmpul* este paradigma care rezultă din împărțirea unei zone continui de semnificat lexical între mai multe lexeme, prin opoziții directe imediate. De exemplu, verbele de mișcare, adjectivele pentru temperatură, numele de culori ș.a.m.d., ca în exemplele noastre.

Clasa este o altă clasificare directă a realității, independentă de clasificarea în cîmpuri, anume o clasificare în cadrul unei categorii verbale (= de vorbire) de fiecare dată sau în cadrul unei clase deja delimitate într-o categorie verbală. De exemplu, la *substantive*, adică la *lucrurile* denumite de

La întrebarea ce i-a determinat pe corifeii Școlii ardelenne să adapteze substantivele latine în *-(t)io* în forma *-(t)ie* se poate răspunde prin aceleași argumente ca în cazul lui Cantemir, minus un posibil model slav (polonez sau rusesc) și adăugînd influența principelui moldav, atît de cultivat de marii ardeleni. De remarcat la acești învățați și înrîurirea germană, care a produs unele adaptări divergente principiului general (precum *leghion* și *nașion*).

Un mare învățat muntean de atunci, Ienăchiță Văcărescu, dădea neologismelor de acest tip, la începutul secolului al XIX-lea, o formă similară celeia din italiană : *congiunțione, construcțiune, interiețiune, propozițiune*; și, la fel, Toader Școleriu : *lețiune*²⁷. Modelul unor astfel de adaptări nu a fost urmat însă de un grup prea mare de învățați români și ilustrează mai degrabă nerespectarea unui principiu de omogenizare a influențelor ce se exercitau atunci asupra limbii.

Nu se poate omite din această discuție poziția învățatului bănățean Paul Iorgovici, ale cărui *Observații de limba românească* (Buda, 1799) au fost republicate de Ion Heliade-Rădulescu, răspîndindu-se astfel în deceniul al patrulea al secolului al XIX-lea opțiunile sale în problema neologismelor. La Iorgovici, glosările indică clar sursa latină a împrumuturilor sau a cuvintelor vechi luate în discuție : *nație (natio)* IoO, 17, *rogaciune (rogatione)* IoO, 17. În *Secția II. Exemplurile* a lucrării, se explică formarea substantivelor latinești în *-tio* (care „în cazul ablativ“ devine *-tione*) de la supinele verbale latinești și se precizează că „după pronunția noastră“ acesta sună *-ciune* (IoO, 35-36). Din acest moment este deschisă calea tendințelor de unificare a sufixului neologic cu cel vechi, învățați de mai târziu (în primul rînd T. Cipariu, A. T. Laurian și A. Pumnul) oferind diferite soluții în acest sens. Exemplele date de Iorgovici, traduse în latină și în germană și definite în română, reprezintă în marea lor majoritate adaptări în forma *-(t)ie* : *adiție* IoO, 44, *aversie* IoO, 43, *compoziție* IoO, 61, *emisie* IoO, 52, *misie* IoO, 52, *noție* IoO, 55, *omisie* IoO, 53, *promisie* IoO, 53, *remisie* IoO, 53, *stație* IoO, 66, *tradiție* IoO, 46, *versie* IoO, 43, *vizie* IoO, 40 etc. Asemenea cuvinte au drept corespondent latin un substantiv în *-(t)io*. În alte cazuri, pentru un astfel de corespondent, sînt oferite adaptări în *-ciune* : *accepțiune* IoO, 49, *convenciune* IoO, 42, *ecsepțiune* IoO, 49, *invenciune* IoO, 42, *percepțiune* IoO, 50, *traducciune* IoO, 47. Care a fost motivul pentru care învățatul bănățean a dat această formă numai cuvintelor respective nu aflăm din lucrarea sa. Cert este că, la el, se găsesc explicații pentru evoluția concepției unor învățați ca A. T. Laurian, care a folosit întîi pe *-(t)ie*, apoi pe *-(c)iune*, pe *-(t)ione* și pe *-(t)iune*, ultimul în acord cu direcția manifestată tot mai intens după 1840, mai ales în cercul de la Blaj. La Iorgovici întîlnim și pe *vezație* IoO, 40, fără un corespondent latin, pentru *obligație* IoO, 50, corespondentul latin este *foedus*, în vreme ce *cognatio* este redat prin *comnație* și *cumneție* IoO, 55,

²⁷ Vezi G. Ivănescu, *Studii de istoria limbii române literare*, Iași, 1989, p. 76 și 117.

franceză, știți, se spune din ce în ce mai mult *apprendre* și pentru „a învăța pe cineva“ : *il lui a appris*. Sau, în limba română, exact paralel cu *a cumpăra* – *a vinde*, *a închiria*; și în celelalte limbi romanice tot așa, nu se știe direcția: *louer*, *achitare*, *alquiler*. În germană dacă este așa, → A adlativ, este *mieten* și dacă este așa, ← A este *vermieten*, exact cum se spune pentru „a cumpăra“ *kaufen*, „a vinde“ *verkaufen*, a cumpăra „încoace“ și a cumpăra „încolo“; adică adlativ – ablativ ș.a.m.d. Cum vedeți, aicea este vorba de clasificări date în limbă, care se văd în combinațiile pe care le prezintă aceste date. Pot avea și aceeași formă exact, însă atunci coexistă; de exemplu, când nu există genuri gramaticale într-o limbă nu înseamnă în mod necesar că nu există genul lexical, clasa masculină sau feminină, unde s-ar putea prezenta foarte bine forme diferite sau combinații diferite pentru clasa masculină și clasa feminină, fără ca această diferență să se facă prin morfeme gramaticale în gramatică.

Structurile secundare sînt structurile care țin de formarea cuvintelor într-o limbă și anume, m o d i f i c a r e a este o structură, o relație lexicală minimală în limbă, care nu implică o funcțiune propozițională, o funcțiune în propoziție. Spunem altfel: totdeauna formarea cuvintelor este o gramaticalizare a vocabularului și cu această gramaticalizare, cuvîntul format e „restituit“, ca să zicem așa, vocabularului și poate intra din nou în categoriile gramaticale respective. De exemplu, *șag* pluralizat și în același timp individualizat ca grup *făget* este apoi înapoiat vocabularului cu această pluralizare internă, și cuvîntul poate intra din nou în aceleași categorii, poate intra în categoria gramaticală caracteristică pentru categoria verbală respectivă; în acest caz, poate fi din nou plural, de exemplu, singular, ș.a.m.d., poate avea funcțiunile în propoziție care corespund acestei forme. În modificare, această gramaticalizare nu ajunge pînă la o funcție propozițională (în propoziție), ci este o gramaticalizare a faptului lexical ca atare. De exemplu, o cuantificare sau o particularizare precum *cal* – *căluș*, *masă* – *măsușă*, *roșu* – *roșiatic*, *galben* – *gălbui*, *a vedea* – *a prevedea*, *a face* – *a desface*, adică o cuantificare în sensul micșorării, măririi, diluării, parțializării etc. În modificare, nu se schimbă categoria verbală; verbul rămîne verb, substantivul rămîne substantiv, adjectivul rămîne adjectiv.

În d e z v o l t a r e, baza este considerată cu o funcțiune propozițională implicită, și cu această funcțiune propozițională implicită e „înapoiată“ vocabularului; de exemplu, *a pleca* – *plecare*, nu numai verbul *a pleca* opoziționat aici, ci verbul *a pleca* ca predicat, cu funcție de predicat, sau *frumos* – *frumusețe*, nu numai *frumos* opoziționat aici, ci *frumos* ca nume predicativ, adică „a fi frumos“; și așa se și analizează „faptul de a fi frumos“, „faptul de a pleca“; deci „de a pleca cineva“, ceea ce ne permite să reluăm prin aceste cuvinte formate tocmai predicatul: *Ioana era foarte frumoasă. Frumusețea ei...*, adică acest *era frumoasă*, acest predicat, e reluat. *Poimîne voi pleca de la Iași*.

Operă de colaborare a multora dintre învățații care au alcătuit pleiada Școlii ardelenе, *Lexiconul de la Buda* din 1825 nu putea decât să ateste situații caracteristice concepțiilor acestora. Ca atare, predomină substantivele în *-(f)ie* echivalate prin cuvintele latinești în *(t)io* : *convenție*, *deputație*, *invenție*, *porție*, *rație* etc. Este preferată însă forma *leghion*, tradusă prin lat. *legio*, germ. *die Legion*, it. *légion* (deci ei constatau o asemenea formă în italiană prin care, probabil, își argumentau opțiunea). Sînt însă și cîteva situații de dublete, precum *nație* și *națion*, *relighie* și *relighion*, unde se acceptă atît forma de sorginte latină (care pornea de la *natio*, respectiv *religio*), cît și cea cu originea în germană (unde avem *die Nation*, *die Religion*). În unele cazuri este vizibilă însă și înrîurirea maghiară, *stație* fiind explicabil prin magh. *státzio*, iar *purgație* avînd în dicționar ca unic corespondent comparabil magh. *purgátzió*.

Tipul de adaptare în *-(f)ie* este întîlnit curent și la învățații din Moldova și din Muntenia. Astfel, Lazăr Asachi întrebuița : *condițiilor* AsL, 277, *divizii* AsL, 265, *definiția* AsL, 267, *determinații* AsL, 235, 236, *observație* AsL, 263, *revoluție* AsL, 287 etc.; la fel, Vasile Vîrnav nota : *definiție* VîL, 13r, *relație* VîL, 115v, *speculație* VîL, 141v. Ținînd cont că Vîrnav traducea (prin intermediar grecesc) un autor francez, el realiza cu acest prilej o echivalare între fr. *-(t)ion* și rom. *-(f)ie*. La învățatul Eufrosin Poteca cuvintele urmează același tip de adaptare : *condiție* PoM, 43r, *contradiție* PoF, 120. Prin cuvîntul *contradiție* se constată că, încă înainte de 1830, se crease deja modelul de adaptare și pentru cuvintele italiene în *-(z)ione*, care se adăuga la cel urmat de cuvintele din latină, germană și franceză. Se evidențiază, așadar, pe de o parte, o tendință accentuată a unificării modalităților de adaptare, indiferent de originea împrumuturilor, și, pe de altă parte, o unitate de direcție a învățaților din toate provinciile românești în adaptarea împrumuturilor care aveau corespondente latinești în *-(t)io*.

Această situație se va menține în mare parte și după 1830, dar, curînd după 1840, ceea ce reprezenta pînă atunci excepție de la o regulă generală începe să devină uneori principiu călăuzitor pentru opțiunea unor învățați sau pentru o perioadă din activitatea lor.

Eftimie Murgu, care a fost profesor la Iași și la București, adapta cele mai multe substantive latinești în *-(t)io* în forme cu *-(f)ie*: *contradicție* MuF II, 165v, *demonstrații* MuF I, 77v, *descripția* MuF I, 6r, *inducția* MuF I, 202r, *relație* MuF I, 157r, *revelația* MuF I, 32v, *speculația* MuF III, 103r. În paralel, apar însă uneori variante în *-cione* (ca urmare a adaptării lat. *-tione* prin apropiere de *-ciune*; cf. *rogacioni* la Micu) și în *-(f)ione* : *abstracție* MuF III, 6v și *abstrac-cione* MuF III, 74r, *condiție* MuF I, 148r, dar și *condicione* MuF III, 110r, 118r, 122v, 157v, *condițione* MuF III, 119v, 120r, *constituțiunile* MuF III, 161v, *nații* MuF I, 22v și *națione* MuF III, 157v (pl. *națioanelor* MuF II, 32v), *propoziție* MuF I, 139r și *propozițione* MuF III, 149r, *propozițione* MuF III, 119v, *reli-*

gione MuF III, 161v. Mai ales după 1845 însă, acest învățat folosește și adaptări în *-ciune* : *mahindciunilor* MuS, 446, *opusăciunea* MuS, 456, *propoziciunea* MuF III, 158r, *protestăciunilor* MuS, 484. Din vechiul cuvânt *întrebare*, pe baza lat. *interrogatio*, este creat derivatul *întrebăciune* MuS, 499. De fapt, la acest învățat, se întilnește și cea mai extinsă întrebuițare în paralel a infinitivelor lungi alături de substantivele în *-(f)ie* : *abstracție* MuF I, 116v și *abstragere* MuF III, 74r, *afirmație* MuF I, 146r și *afirmare* MuF I, 91v, *argumentație* MuF I, 188r și *argumentare* MuF III, 163v, *reprezentăție* MuF III, 73r și *reprezentare* MuF III, 31r. Fenomenul dublării prin infinitive lungi a substantivelor în *-ție* va avea urmări importante asupra limbii române literare moderne. Explicația lui constă, pe de o parte, în tendințele interioare ale limbii, care permiteau utilizarea substantivelor infinitive lungi pentru semnificarea abstractelor, și, pe de altă parte, la învățații formați în școli germane (cum este și cazul lui Eftimie Murgu), în modelul limbii germane, care are alături de împrumuturile neologice în *-tion* și derivate în *-ung* de la verbele corespunzătoare. Trebuie observat însă că, în acest timp și în perioadele care vor urma, nu se constată încercări semnificative ale învățaților români de a diferenția semantic substantivele în *-ție* și cele în *-re*. De altfel acest aspect al sinonimiei nu este prezent la mulți dintre oamenii de cultură de atunci, ei urmînd cel mai adesea modelul latino-roman pe baza căruia preferau substantivele în *-ție* și pentru situațiile în care astăzi folosim infinitivele lungi. Astfel, la Petru Câmpeanu, succesorul lui Murgu la catedra din Iași, se întilnește *abstracție* CÂM, 22 în locul actualului *abstractizare*, *reprezentăție* CÂM, 5 în loc de *reprezentare* etc.

Un bănățean stabilit în Moldova, Damaschin Bojincă, folosea de cele mai multe ori aceleași forme în *-(f)ie* : *adorăție* BoA I, 190, *ambiția* BoA I, 191, *animadversie* BoD, III, *confusie* BoD, 56, *denunțiația* BoD, 52, *ediția* BoA I, 48, *incvisiție* BoA II, 38, *rebelie* BoA II, 11, *votisație* „votare“ BoA II, 7, 15. Dar, la Bojincă, influența germană și cea italiană impune și alte forme pentru acest tip de substantive. Dacă la unii dintre corifeii Școlii ardelene se întilneau asemenea situații (*leghion* și *națion*), la acest învățat numărul lor este mult mai mare: *caușione* BoA II, 89, *divisione* BoA II, 125, și *divisioane* BoA II, 142, ambele sînt forme de plural și corespund actualului *diviziuni*, *istoria naționului* BoR, 6, *aceste națione* BoR, 4, alături de *nație* BoR, 8, *ocasion* BoD, 42, 58, BoA I, 164, II, 9, dar și *ocasië* BoA I, 177, II, 97, BoR, 9, *ziceau orașioane* BoA II, 97. Se observă cu acest prilej nesiguranța în urmarea criteriilor de adaptare, nesiguranță care atinge cote maxime în cazul preluării lat. *legio*: *leghionul* BoA I, 26, 28, 38, *leghioanea* BoA II, 113, *leghionea* BoA II, 117, *o leghioane* BoA II, 178, *legioanelor* BoA II, 117, *două legioane* BoA II, 118.

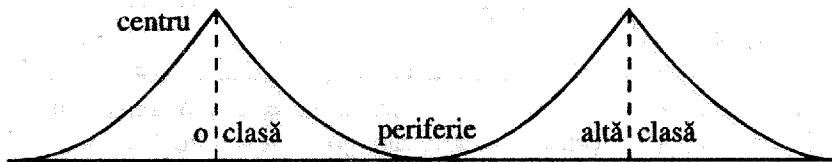
Un fenomen interesant întilnit la acest învățat și la mai mulți dintre contemporanii săi, mai ales cei din cercul Blajului, este glosarea infinitivelor lungi

românești prin cuvinte latinești în *-tio* : *deosebirea (distinctio)* BoD, 30, *deportarea (deportatio)* BoA II, 105, *probarea (probatio)* BoA II, 173. Indiferent de gradul de înrudire radicală a cuvîntului românesc cu cel latin, se face în acest mod proba că învățații de atunci operau deja cu transpunerea respectivelor cuvinte latine prin infinitive lungi, inițiind o concurență, rămasă pînă în zilele noastre, între acestea și corespondentele lor în *-(f)ie / -(f)iune*. Un alt fenomen relevat de asemenea glosări este cel al transformării analogice a latinescului *-tio* în *-ciune*: *de cităciune (de citatione)* BoA II, 85, *relegăciunea (relegatio)* BoA II, 105, *iurizicăciunea (iurisdictio)* BoA II, 36 (alături de *iurisdicție* BoA II, 38, 43). Dar, cuvintele în *-ciune* puteau apare și prin derivare de la vechi elemente lexicale, cum este *făptăciune* (BoA I, 157) sau *simfăciune* (pentru *sensatio*), acesta din urmă întîlnit la Costachi Gane, contemporanul lui Bojincă, și la alți învățați, chiar în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

La moldoveanul Gheorghe Săulescu, cuvintele în *-ciune* reprezintă fie elemente moștenite, fie derivări (de la verbe) pe terenul limbii române : *iertăciune* SăH I, 206 (< *ierta*), *prăddăciune* SăH I, 178, 209, *schimbăciune* SăH II, 262, *sterpăciune* SăH I, 21, *turbăciune* SăH I, 109, 210 etc. Derivarea cu *-ciune* putea antrena însă numeroase categorii de cuvinte, cuprinzînd chiar și neologismele : *morbăciune de piele* SăH I, 130. Cînd se pune însă problema adaptării împrumuturilor, Săulescu redă latinescul *-(t)io* numai în forma *-(f)ie* : *acviziție* SăH I, 242, *afepție* SăG I, 169, *calculație* SăG II, 5, *colizie* SăG I, 14, *construcție* SăG II, 1, *cesie* SăH I, 100, II, 271 și *țesie* SăH I, 50, 149, *disperație* SăH II, 10, *declinație* SăG I, 33 (în paralel cu *declinare* SăG I, 38), *elizie* SăG I, 23, *elecție* SăH I, 173, *ficție* SăH I, 38, *încursie* SăG II, 1, SăH I, 75, *împresie* SăH I, 37, 129, *omisie* SăG II, 98, *pensie* SăH II, 453, *rație* SăH I, 24, *realizație* SăH II, 254, *sesie* SăH I, 174, II, 270, *succesie* SăH I, 17, 118, II, 279, *tratație* SăH II, 3. Face excepție de la această regulă doar cuvîntul corespunzător actualului *legiune* : *legheon* SăH I, 73, *legheoane* SăG II, 29, 159, SăH I, 73, 203. Această formă deosebită, care amintește de corespondentul german (Săulescu cunoștea germana) se înscrie într-o tradiție a redării exceptive a acestui cuvînt, tradiție stabilită prin scrierile reprezentanților Școlii ardelene. Săulescu era însă un latinist și marea majoritate a împrumuturilor întrebunțate de el își au obîrșia în latină.

Pentru Ion Heliade-Rădulescu, problema adaptării abstractelor latinești în *-(t)io* a rămas în atenție pe parcursul întregii sale activități culturale. Mai întîi, Heliade dădea tuturor împrumuturilor de acest fel forme în *-(f)ie*, contribuind, mai ales prin traducerile publicate în *Curier de ambe sexe*, la impunerea adaptării de acest tip și pentru substantivele franceze terminate în *-(t)ion*: *abstracție* HeC III, 261, *construcție* HeG, 8, 124, 127, *conversie* HeC IV, 192, *derivație* HeG, XVI, *ecsepție* HeG, 109, *nație* HeG, XXIII, HeC III, 267, *noție*

cuvîntului – prin extragerea trăsăturilor comune ale tuturor păsărilor, ci, prin asociație cu un anumit tip de păsări, din experiență; de exemplu, plecînd de la v r a b i e , de la r î n d u n i c ă , s-a dat și acest exemplu, de la v u l t u r . Deci, întîi vrabia, apoi rîndunica care e asemănătoare cu vrabia, apoi tot mai departe, pînă ce se ajunge și la pinguin și la struț, care sînt cu totul altfel și care, de exemplu, nici nu zboară, cum zboară vrăbiile. Și deci, din punct de vedere semantic, asta înseamnă că specia ar fi constituită întîi așa, prin asociație, plecînd de la un prototip, ceea ce înseamnă, în semantică, că trăsăturile comune nu sînt comune speciei întregi, că aceste trăsături pot fi mult mai puține; de exemplu, la început, la prototip era și a z b u r a , capacitatea de a zbura, la vrabie și la rîndunică și așa mai departe; mai tîrziu nu mai este, nu se mai prezintă acest fapt și avem și păsări care nu mai zboară. Deci specia ca atare nu este omogenă, ci se prezintă să zicem, cam așa:

cu un centru, cu un prototip și apoi cu zone marginale. După părerea D-nei Rosch, la faptele marginale s-ar putea să nu mai existe nici un singur element comun cu prototipul, numai fiindcă la început, de exemplu, erau trăsăturile [1], [2], [3], [4] și apoi, de exemplu, s-a prezentat prin asociație [5], însă nu mai era [1], apoi cu [2], [3], [4], [5] s-a asociat altceva; unde mai era și [6], [7] nu mai era [2] și așa, pînă la sfîrșit, am putea să nu mai avem nici un singur element, nici o singură trăsătură comună; ceea ce atunci înseamnă că nu există, în realitate, frontiere date, naturale, între specii, fiindcă se trece, în mod gradual, de la o specie la alta, nu numai că se prezintă cu un centru și cu o periferie. Atunci D-na Rosch a spus că îl contrazice, în sfîrșit, pe Aristotel, care credea că speciile sînt discrete, adică deosebite una de alta, și această psihologie a fost numită *cognitivă*, în forma ei semantică, a fost numită sau declarată „o revoluție antiaristotelică”; nu numai în semantică, ci și în teoria cunoașterii, în teoria speciilor, în teoria universalilor.

Acest lucru a fost susținut și de lingviștii care au adoptat această semantică. Acești lingviști se opun mai ales semanticii analitice, care încearcă să dea definiții ale conținutului printr-un număr anumit de trăsături și care adoptă pentru definiții numai trăsăturile necesare și suficiente. De exemplu, pentru p a s ă r e , numai ceea ce este comun tuturor păsărilor (și nu și faptul de a zbura), adică faptul că au pene, că au aripi, că depun ouă ș.a.m.d., însă nu și faptul de a zbura, fiindcă nu toate păsările zboară. Semantică

condițiilor necesare și suficiente, care în Statele Unite e mai mult a logicienilor și a filozofilor decât a lingviștilor, a fost confundată de cei care au adoptat semantica prototipurilor și cu semantica structurală, care și ea este analitică (fără îndoială că numai cu privire la o singură structură semantică); despre celelalte structuri, se înțelege, această semantică a prototipurilor nu spune nimic. Adică e vorba numai de structura c î m p , acolo unde e definit semnificatul lexical al unui cuvânt, nu și de toate celelalte relații, care de altfel nici nu s-ar putea face din punct de vedere prototipic. Și anume, argumentele principale sînt: vorbitorii înțeleg speciile pe care le denumesc după această imagine, adică cu un centru și cu o periferie; ei înțeleg că trecerea de la o categorie la alta e îndoielnică, că există fapte marginale. Și, într-adevăr, vorbitorii înțeleg că anumite trăsături țin de definiția lingvistică a speciei chiar dacă nu se prezintă la toate faptele cuprinse în această specie; și aproape toate argumentele lingvistice privesc atunci acest lucru, pe care îl putem explica prin p a s ă r e și a z b u r a . Anume, se zice: deși nu toate păsările zboară, iată că vorbitorul are această idee prototipică despre păsări și întrebunțează cuvîntul *pasăre*. Dacă nu se spune altceva, se înțelege că ființa, vietatea despre care se vorbește are și capacitatea de a zbura. Căci se spune, de exemplu, – și asta este așa-numita p r o b ă a l u i „ d a r “ , se poate spune: *E o pasăre, dar nu zboară*, nu spunem însă: *E o pasăre, dar zboară*, fiindcă atunci cînd spunem *dar nu zboară* negăm ceva la care ne așteptăm; dacă-i pasăre, atuncea zboară și deci putem specifica numai dacă nu zboară, pe cînd nu spunem *E o pasăre, dar zboară*, fiindcă nu ne așteptăm la altceva, ne așteptăm tocmai că fiind pasăre să zboare. Tot așa, dacă spunem: *A, dacă aș fi o păsărică...* atuncea nu ne închipuim ca/struț sau ca pinguin, ci ca o pasăre care poate zbura. Tot așa, dacă nu se spune contrariul, se înțelege că zboară, fiindcă aceasta este pasărea tipică sau prototipică. Dacă, se spune, de exemplu: *Pasărea ajunsese la...*, se înțelege că a ajuns zburînd; numai dacă n-ar zbura s-ar preciza.

S-a dat apoi acest exemplu: *Le soir nous arrivâmes dans un village (Spre seară noi ajunserăm într-un sat). L'église était fermée (Biserica era închisă)*. Putem spune așa ceva? N-am putea spune: *Le soir nous arrivâmes dans un village. Les magasins généraux étaient fermés*, fiindcă ne așteptăm că un sat prototipic are o biserică, de obicei una singură; nu are însă magazine generale, și deci n-am putea înlănțui așa, fiindcă n-am putea întrebunța această anaforă textuală.

Ce alte argumente s-au mai adus, care sînt toate de aceeași natură? Și sînt toate bune pentru ceea ce această semantică nu pretinde, și sînt toate cu totul false cu privire la ceea ce pretinde că face această semantică, fiindcă această semantică nu este semantică de limbă și nici nu privește limba, ci privește lucrurile și clasificarea lucrurilor. Astfel: trecerea de la un tip de lucruri la altul

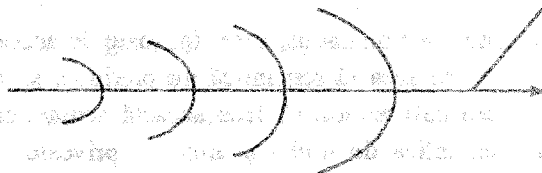
este fără îndoială graduală, poate fi graduală, fiindcă speciile nu ne sînt date ca specii discrete prin experiența noastră; deci aceasta privește lucrurile nu semnificațiile. Cînd spunem că nu putem pune o frontieră precisă între zi și noapte, asta nu înseamnă că semnificația „zi” și „noapte” sînt vagi, ci dimpotrivă, tocmai fiindcă avem aceste semnificații ca semnificații foarte clare, înțelegem că în obiecte nu putem stabili o limită, fiindcă întîlnim și trăsături ale zilei și trăsături ale nopții. Faptul că nu putem stabili o limită reală între zi și noapte, în sens obiectiv, nu înseamnă deci că semnificațiile „zi” și „noapte” ar fi vagi, neprecise, ci tocmai dimpotrivă. Și aceasta ordonează lucrurile care, ca atare, pot fi haotice, fără limite precise. Însă cînd vorbim despre *noapte* sau despre *zi* știm despre ce vorbim.

Tot așa, în acest fel, cu acest nucleu se pot prezenta lucrurile ca atare, însă numai fiindcă avem deja o semnificație, adică numai fiindcă avem deja cuvîntul *pasăre* ne putem întreba și cum e specia care-i corespunde. Și spunem: Da, sînt foarte multe păsări, care zboară și sînt apoi altele care nu zboară, și spunem că aicea sînt mai multe trăsături, fiindcă specia nu se află toată împreună cu nucleul la mijloc (vezi schema de la p. 92).

O vedem așa numai printr-o operație secundară, tocmai întrebîndu-ne: și la ce se aplică *pasăre*? și atunci punem noi la mijlocul speciei, aici, acest prototip, fiindcă nu-l avem în experiența noastră așa, nici nu avem experiența clasică. Și cînd se spune că aceste clase se formează prin asociație se greșește și din punctul de vedere al psihologiei și, mai mult, din punctul de vedere al logicii și, se înțelege, că din punctul de vedere al limbajului cu atît mai mult, fiindcă dacă trecem de la „vrabie”, la „rîndunică”, la „codobatură” ș.a.m.d., trecem pe aceeași linie, și deci am spune: *Rîndunica e un fel de vrabie, codobatura este un fel de rîndunică, care la rîndul ei e un fel de vrabie*. Nu e vorba de această asociație, ci este vorba de a trece de la *v r a b i e* la *p a s ă r e*, care se află la alt nivel, nu la același nivel. Deci prin asociație cu „vrabie” nu s-ar putea forma niciodată nivelul „pasăre”, care înglobează și pe „vrabie”; deci se trece la alt nivel, ca în schemă, b):

vrabie – rîndunică – codobatură – corb pasăre

a)

aceste limbi. El arată apoi că „un us atît de lățit la cei vechi cu terminațiunea *-ciune* poate fi argumentat îndestulit în contra celor ce încă tot se mai înfioară cînd o vād restituită în scrierile celor mai noi”³³. El precizează însă că scrie, *comunicatiune*, deși limba veche îi oferă argumente pentru *cumenecăciune*, deoarece înțelege să românezeze „numai pe jumătate”³⁴ un împrumut.

Filologul din Blaj și-a exprimat părerea și în ceea ce privește pe *-(t)ione* (ortografiat de obicei *-(t)ione*), pe care unii învățați, între care cel mai reprezentativ este A. T. Laurian, îl foloseau la substantivele neologice. El constată că „limba românească nu cunoaște decît terminațiunea *-une* și de *-one* nu se află urme” și „etimologia limbei nu recere atare inovațiune”³⁵, fiind „numai o imitațiune fără vreun motiv bazat pe etimologia limbei românești”³⁶. Limba română, care își are originea în latina populară, nu a putut avea vreodată asemenea terminație, căci, arată Cipariu, autorii latini au constatat că silaba *un* era mai familiară decît *on*, iar folosirea acesteia din urmă este tîrzie³⁷.

Prin urmare, acest învățat este în favoarea unei adaptări a împrumuturilor prin modificarea sufixului neologic, admițînd o soluție de compromis, care respingea atît înlocuirea sufixului neologic cu *-(c)iune*, cît și preluarea lui ca atare. În acest mod, Cipariu a argumentat legitimitatea folosirii lui *-(f)iune* în cazul neologismelor respingînd oricare alte soluții.

În general, după 1860, învățații români manifestă o mai mare consecvență în adaptarea sufixului *-(t)io* și, în același timp, utilizează un număr mai mare de substantive de acest tip, încît, ținînd cont de extinderea adaptărilor în forma *-(f)iune*, este explicabilă impresia resimțită de unii intelectuali de atunci că ar exista în limbă o supraabundență (intolerabilă) de *-fiuni*. Deși foarte mulți intelectuali de la jumătatea secolului trecut au urmat modelul latinștilor (al lui Cipariu în primul rînd), au existat atunci și personalități culturale care au manifestat o atitudine rezervată în această privință. Profesorul bucureștean Ion Zalomit, de exemplu, care publica la 1852 traducerea unui manual francez de filozofie, menține în cea mai mare parte forma *-(f)ie*, chiar și pentru situațiile în care astăzi avem *-(f)iune* : *asertiie* ZaF, 109, *divisii* ZaF, 32, *esperimentație* ZaF, 86, *ficție* ZaF, 44, *individualisație* ZaF, 44 etc. Dar, asemenea forme sînt uneori dublate de cele în *-(f)iune* : *estensie* ZaF, 58 și *estensiune* ZaF, 86, *nație* ZaF, 111 și *nașiune* ZaF, 164. Și în cazul lui Zalomit, infinitivele lungi sau, mai degrabă, substantivele în *-re* concurează pe cele în *-(f)ie* (de altfel, și acest învățat făcuse școală germană) : *demonstrare* ZaF, 110 și *demonstrație* ZaF, 95,

³³ *Ibidem*, p. 10.

³⁴ *Ibidem*, p. 102.

³⁵ Timotei Cipariu, *Opere*, vol. II, București, 1992, p. 412.

³⁶ *Ibidem*, p. 413.

³⁷ *Ibidem*.

a zbura pentru *ave*, („pasăre“ în spaniolă), însă *Dicționarul Academiei*, da! Spune: Animal ș.a.m.d. cu două aripi, care, de obicei, zboară; *de cele mai multe ori zboară*, adică există și cele care nu zboară.

Însă când înțelegem, înțelegem totdeauna în acel sens care ne interesează pe noi, nu înțelegem trăsăturile prototipice și nici măcar cele necesare pentru definiție. Dacă spunem: *Dau de mîncare la păsări*, nu înțeleg că dau de mîncare vrăbiilor și dacă spun: *Cresc păsări*, tot așa, nu înțeleg că eu cresc vrăbii. Și dacă spun: *Aș vrea să fiu o păsărică*, nu înțeleg că aș vrea să depun ouă, ci înțeleg ceea ce își poate dori o ființă umană, că ar dori să zboare, să se strecoare, coile, și s-o sărute pe fetiță, cînd doarme, să intre pe fereastră ș.a.m.d., adică nu tot ceea ce este prototipic, ci altceva. Și cînd se spune că există această anaforă textuală, încît putem spune: *Într-un sat biserica era închisă*, asta o spunem nu numai în limba franceză, ci o spunem și în limba română, și în limba germană, și în limba spaniolă, și în limba italiană, peste tot unde în sate, în comunități creștine există de obicei o biserică și una singură. Însă, și în franceză și în celelalte limbi, dacă e vorba de un sat chinezesc, n-am putea spune că ajunserăm la Wang-Tang și biserica era închisă, fiindcă nu ne așteptăm ca un sat chinezesc să aibă așa ceva. Sau dacă vorbim de un sat din Congo, de un sat african, nu vom spune că biserica era închisă; și nici dacă am vorbi de un sat din Canada franceză n-am spune: *Biserica era închisă*, ci atunci precizăm care din ele, fiindcă, de obicei, canadienii au două sau trei, una catolică, una anglicană și, eventual, una protestantă. Deci, nu depinde acest fapt de cuvîntul *sat*; pot spune foarte bine, vorbind de Paris care nu mi-a plăcut: *Paris est un village*, fiindcă m-am plictisit acolo, dar asta nu înseamnă că dumneavoastră înțelegeți că Parisul are o biserică și una singură. Deci nu e vorba de un fapt prototipic pentru *village*, ci de o proprietate a satelor în anumite spații istorice și anumite comunități.

Ceea ce înseamnă că toate aceste lucruri nu sînt semantice, nu țin de semantica limbii, ci – și aceasta este contribuția importantă a semanticii prototipurilor, de care această semantică nu e conștientă – țin de interpretarea textelor; fiindcă nu vorbim numai cu limba, cu sistemul lingvistic, ci vorbim, în afară de faptul că vorbim, și cu tot corpul, vorbim și cu toată cunoașterea lucrurilor și cu toate ideile despre lucruri și cu tot ce credem despre lucruri și cu toate imaginile pe care le avem despre lucruri, și cu toate contextele, nu numai explicite, ci și implicite. De aceea, această semantică a prototipurilor e valabilă și faptele relevate sînt într-adevăr importante, chiar și această probă a lui „dar“; ca o contribuție la hermeneutică, la interpretarea textelor. Se știau aceste fapte de mult, intuitiv, și fiecare profesor de liceu care interpretează un text înțelege în sensul dat mai sus enunțul: „Aș vrea să fiu o păsărică“. Însă aicea au fost sistematizate faptele și aceasta este contribuția ei reală.

impacatiune, imputatiune, întregătiune, lasatiune, luminatiune, miratiune, molitiune, mortatiune, orbitiune etc.⁴⁰

De fapt, terminația *-tiune* (cu pronunția *-fiune*) nu reprezenta decât o românizare a lui *-tionem* după *-ciune*. Când citează situații din textele vechi, Cipariu arată implicit că acest *-tiune* nu este decât *-ciune*, care era foarte productiv în limba veche. Dar, scriind cu *-tiune* atât cuvintele vechi, cât și neologismele latino-romanice, se putea crea impresia că acest învățat dorea să unifice sufixul vechi cu cel nou. Ținând cont însă că Cipariu atribuia ortografiei un rol unificator care nu presupunea numai decît și o modificare a rostirii (o asemenea modificare reprezentînd un obiectiv mai îndepărtat), devine clar că *-tiune* ortografia în cuvintele vechi pe *-ciune*, iar în cuvintele noi reprezenta pe *-fiune*, fapt relevat, de altfel, de recenta ediție a marelui latinist.

Dacă la Cipariu redarea lui *-ciune* prin *-tiune* era în primul rînd o problemă de ortografie, la alți învățați sufixul vechi este realmente contopit cu cel nou, precum *rugăfiuni* în loc de *rugăciuni* la Ion Ghica.

Alți învățați însă, subordonînd adaptarea neologismelor modelului cuvintelor moștenite, au considerat că unificarea trebuia făcută prin extinderea folosirii sufixului *-ciune*. Opinia aceasta a avut un număr însemnat de aderenți mai ales în Transilvania și în Moldova, dar punerea în practică a unui astfel de principiu nu a fost totuși la nici un învățat suficient de consecventă, unii dintre ei modificîndu-și în timp opțiunile. Cert este că, la jumătatea secolului al XIX-lea, exista o mare nesiguranță în folosirea neologismelor care au corespondente latinești în *-(t)io*, iar lucrările lexicografice care au apărut atunci oglindesc această situație.

La 1948, apărea la București un dicționar de dimensiuni reduse, alcătuit de I. D. Negulici⁴¹, în care se dădeau de cele mai multe ori echivalentele latinești pentru cuvintele înregistrate, cu intenția vădită de a explica în felul acesta cuvintele românești sub aspectul înțelesului și, mai ales, al provenienței. Ca dicționar de împrumuturi neologice („vorbele străbune repriimite... și ... toate ce sînt a se mai priimi“), această lucrare conține un număr mare de cuvinte cu terminația *-(f)ie*, cărora le sînt alăturate corespondentele latinești în nominativ: *abdicație-abdicatio, acție-actio, alușie-alusio, așeție-assertio, convicție-convictio, defecție-defectio, digresie-digressio, nație-natio, ocazie-occasio, pensie-pensio, posesie-possessio, rație-ratio* etc. Foarte adesea însă, Negulici opune corespondentului latin două forme românești, una în *-(f)ie* și alta în *-(f)iune*: *accesiune, accesie-accessio, chestiune, chestie-quaestio, facție, facțiune-factio, noție, no-*

⁴⁰ Timotei Cipariu, *Principia de limba și de scriptura*, Blasiu, 1866, p. 218-223.

⁴¹ I. D. Negulici, *Vocabular român de toate vorbele străbune repriimite pînă acum în limba română și de toate cele ce sunt a se mai priimi d'acum înainte și mai ales în științe*, București, 1848.

țiune-notio, previzie, previziune-praevisio, secție, secțiune-sectio etc. O situație precum : *anticipație-anticipatio* și *anticipațiune-anticipationis*, în ambele cazuri definiția fiind aceeași, dovedește că I. D. Negulici se afla sub influența lui Ion Heliade-Rădulescu, care admitea cele două forme de adaptare ca echivalând caracterul imparisilabic din latină. Direcția aceasta nu este însă urmată consecvent, căci, multe substantive de acest tip au consemnată în dicționar numai forma în *-(ț)ie*, iar unele au înregistrată numai forma în *-(ț)iune*. Când se optează pentru cea de-a doua formă, echivalarea prezintă aspecte variate: *comisiune*, tradus prin *mandatum*, *compasiune*, tradus prin *miseratio*, *inflesiune-inflexio*, *mișiune-missio*, *pasiune*, fără traducere, *precisiune*, fără traducere, *regiune-regio*, *sanctiune-sanctio*, *secrețiune-secretio*, *stațiune-statio*. Deși oferea numai echivalente latinești neologismelor din română, Negulici avea în vedere, fără îndoială, și situațiile din franceză, fapt dovedit de traducerea destul de frecventă prin cuvinte latine fără terminația *-(ț)io* sau de absența chiar a unor corespondente latinești, sensurile sau cuvintele respective urmînd în română aspecte din franceză, iar nu din latină.

Negulici înregistrează verbele la infinitivul lung (în *-re*), formă apropiată infinitivului latin, dar, deși definițiile sînt pentru verb, el indică uneori că în limba română forma în *-re* are și valoare de substantiv (așa procedează în cazuri precum : *aproximare, argumentare, asociare, centralizare, cauterizare* etc.). Cum ar fi arătat definițiile acestor substantive dacă ar fi fost tratate separat ni se sugerează prin definirea unor cuvinte în *-(ț)ie* : *colonizație - fapta de a coloniza, infusie - fapta de a infusa* etc. Prin urmare, este clar că între substantivele în *-re* și cele în *-(ț)ie* era concepută o echivalență semantică sau măcar o distribuție de sensuri foarte apropiate. La aceeași concluzie duc și glosările de tipul *aerificare (aerificatio)*. Trebuie menționat apoi că, în dicționarul lui Negulici, traducerea printr-un cuvînt în *-(ț)io* se aplică și unor substantive românești în *-itate* : *anterioritate-antecessio, compacitate-compactio*. Asemenea discordanțe dintre cuvîntul românesc și cel latin nu sînt însă suficient de numeroase pentru a înlătura ideea că acest învățat vedea în elementele lexicale în *-(ț)ie / -(ț)iune* descendenți ai substantivelor latinești în *-(t)io / -(t)ionis*.

Un moldovean, Th. Stamati ⁴², cuprindea în dicționarul său, apărut în anul 1851, afit variante în *-ție*, cît și în *-ciune*, dovedind că înregistrează ceea ce i se oferea în scrierile intelectualilor vremii, fără a avea o atitudine anumită în problema adaptării neologismelor respective : *abolție, abolicțiune; acție, acciune; divinație, divinđciune; emoție, emociune; incviziție, incviziciune; înclinație, înclindciune; moție, mociune; predilecție, predilepciune; variație, variaciune* etc. De multe ori, Stamati introduce printre aceste forme și pe cele în *-re* :

⁴² Th. Stamati, *Disonđraș românesc de cuvinte tehnice și altele greu de înțeles*, Iași, 1851.

ISTORIA ȘI FAZELE ISTORICE ALE LINGVISTICII ROMANICE

Fără îndoială că din prima conferință ați înțeles cu toții că la baza oricărei lingvistici se află totuși filozofia limbajului și că nu există știință fără o filozofie, cel puțin fără o filozofie implicită, mai mult sau mai puțin intuitivă.

Eu m-am străduit să transform această bază implicită tocmai într-o bază explicită, să arăt care a fost filozofia limbajului și care mai este filozofia limbajului din punctul de vedere al lingvisticii.

Acuma trecem la lingvistica romanică.

Lingvistica romanică este studiul limbilor romanice, adică de la portugheză pînă la limba română, mai ales studiul acestor limbi ca studiu comparat, ori cu baza limbilor romanice, cu limba latină, cu faza ei numită latina vulgară (care nu era deloc „vulgară”), ori comparate aceste limbi romanice între ele.

În cursurile ținute la Tübingen, de istoria lingvisticii romanice, eu împart lingvistica romanică în cinci epoci, care sînt următoarele:

I. Prima, de la începuturile ei, din secolul al XIII-lea pînă la 1492, adică pînă la gramatica lui Antonio Nebrija;

II. A doua, de la 1492 – luăm aceste date ca fiind semnificative în istorie – pînă la 1601, pînă la cartea lui Celso Cittadini, despre originile limbii italiene, ale limbii toscane;

III. Epoca a treia, de la 1601 pînă la 1818, pînă la apariția cărții lui August Wilhelm Schlegel, despre limba și literatura provensală (scrisă în franceză);

IV. A patra, de la 1818 la 1890, de la August Wilhelm Schlegel pînă la *Gramatica comparată a limbilor romanice* a lui W. Meyer-Lübke;

V. A cincea, de la 1890 încoace, adică de la *Gramatica comparată* a lui Meyer-Lübke pînă în prezent.

acestora și că, în principiu, ei nu aveau motive să prezinte lucrurile altfel decât erau în realitate.

Desigur, s-ar putea lua în discuție și alte dicționare apărute pe la jumătatea secolului al XIX-lea, multe dintre ele fiind bilingve (cele mai multe raportând cuvintele românești la cele din germană și din franceză) și rămânând de obicei la indicarea cuvintelor în forma cu *-(f)ie*. Este necesar însă să fie luat în discuție în primul rând un dicționar de neologisme apărut la București în 1862 și având ca autori pe E. Protopopescu și V. Popescu⁴³.

În anul 1950, Iorgu Iordan⁴⁴ analizează lucrarea celor doi bucureșteni și se oprește pe larg asupra substantivelor în *-(f)ie*, care se întâlnesc frecvent în paginile dicționarului. Iordan reproduce declarațiile autorilor făcute în prefață, potrivit cărora ei s-au folosit de dicționare latinești, grecești, franceze și românești apărute anterior și stabilește că ne aflăm în fața unei lucrări dominate de principiile latinismului. Cu toate acestea însă, considerând, fără a și demonstra, că „în prima jumătate a secolului al XIX-lea, marea noastră furnizoare de cuvinte nouă, expresie a civilizației așa-zise apusene (!), a fost limba rusă“⁴⁵ [!!!], Iordan apreciază că sufixul *-ie* (de fapt *-(f)ie*) este rezultatul influenței rusești, realizată „printr-o serie de împrumuturi rusești“. „Deși puține, aceste împrumuturi au creat o adevărată normă pentru foarte numeroasele neologisme franțuzești și latinești, asemănătoare cu ele în ce privește formația (mai exact spus, identice, întrucât cuvintele respective din limba rusă sunt tot de origine latino-romanică) și împrumutate de noi mai târziu“⁴⁶. Deci, puținele împrumuturi din rusă au creat norma pentru „numeroasele neologisme franțuzești și latinești“ ! Presupunând că fenomenul s-ar explica totuși prin voința normativă, Iordan ar fi trebuit să arate când și la cine, în istoria limbii române literare din prima jumătate a secolului al XIX-lea, s-a manifestat voința de a urma limba rusă sau de a prefera împrumuturile în forma prezentă în această limbă. Apoi, dacă rusa a fost „marea noastră furnizoare de cuvinte nouă“, de ce împrumuturile de aici sînt „puține“? Oricum am analiza situațiile, opinia lui Iordan este contrazisă de toate principiile care funcționează în istoria limbilor literare, cele mai importante fiind *cauza obiectivă*, evoluția naturală, incluzînd aici și influențele, care au ca temei cantitatea, și *cauza subiectivă*, care presupune orientarea

⁴³ E. Protopopescu & V. Popescu, *Nou dicționar portativ de toate zicerile radicale și streine reintroduse și introduse în limbă, cuprinzînd și termeni științifici și literari*, vol. I-II, București, 1862.

⁴⁴ Iorgu Iordan, *Un dicționar de neologisme românești din anul 1862*, în SCL, I (1950), p. 57-78.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 59, nota 1.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 64.

de principiu sau intervenția legiuitoare, ce au ca temei calitatea. Nu este deci de mirare că obsedanta origine rusească a lui *-(f)ie* din concepția lui Iordan⁴⁷ nu reușește o explicație întemeiată și coerentă a fenomenului. Mai mult, Iordan însuși arată că adaptarea latinescului *-(t)io* în forma *-(f)ie* este, de altfel, în firea lucrurilor, căci dacă n-am fi împrumutat din rusă pe *administrație*, ci l-am fi luat direct din latină, aspectul acestui cuvânt ar fi fost același⁴⁸. Cum a procedat și altădată, acest lingvist vorbește apoi de un sufix *-ație*⁴⁹, „alipit la o temă verbală”, ca și cum acesta ar fi altceva prin origine și statut, decât anterior amintitul *-ie* (adică *-(f)ie*). De data aceasta, nu se mai propune o etimologie pentru sufix și nici nu se precizează că nici el nu funcționează ca atare pe terenul limbii române, căci, în exemplele oferite, el nu realizează derivări, ci apare în cuvinte împrumutate ca atare.

Cît privește dicționarul din 1862, realizat de E. Protopopescu și V. Popescu, se constată că majoritatea substantivelor care au corespondente latinești în *-(t)io* sînt adaptate cu terminația *-(f)ie* și circa 50 % dintre ele au alăturate, în paranteze, cuvintele latine corespunzătoare : *abjecție, ascensie, cuestie, delație, digresie, dimensiune, diversie, divizie, ficție, inversie, moție, omisie, presie, sesie și cesie* (lat. *cessio*), *decisie* (lat. *decisio*), *cohesie* (lat. *cohaesio*), *optație* (lat. *optatio*), *suspicie* (lat. *suspicio*). De cîteva ori se încearcă chiar încadrarea la declinarea întîi prin terminația *-(f)id* : *dedicație, deducție*, uneori echivalentul latinesc este explicat prin verbul corespunzător, care-i stă la bază, dar, deseori, chiar verbul latin explică, în paranteză, cuvîntul românesc. Se întîlnesc însă și cazuri în care forma în *-(f)ie* este dublată de una în *-(f)iune*, ambele forme avînd aceeași definiție : *acție și acțiune, rație și rațiune* (la care se adaugă franțuzismul *rezon*), *sanctie și sancțiune*. Aceleași dublete trebuie desigur presupuse și în situațiile notate : *comuniune, -ie* (lat. *communio*), *compasiune, -ie*. Formații în *-(f)iune*, fără a fi dublate de altele, sînt în număr redus, dar nu „numai trei”, cum credea Iordan⁵⁰ : *flecciune, fușiune, pasiune, regiune* (lat. *regio*), *uniune, visiune* (lat. *visio*).

Acest dicționar de neologisme înregistrează de multe ori, împreună cu substantivele în *-(f)ie*, și sinonime în *-re* (infinitive lungi), în *-agiu* (strămoșul actualului *-aj*), în *-itate* sau alte derivate de la verbe (de obicei împrumutate ca atare de limba română) : *balotație și balotagiu, celebrație și celebrare* (lat. *celebratio*), *designație și designare, destinare și destinație, determinare și determinație, conecție și conecșitate, consultație și consult* etc. Asemenea corespon-

⁴⁷ În același număr al revistei (SCL I 1950), Iordan insistă asupra problemei repetîndu-și opinia și cînd recenzează un dicționar rusesc (p. 102).

⁴⁸ Iorgu Iordan, *Un dicționar...*, p. 64.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 68.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 65.

documentelor (aici îl avem pe Muratori, în Italia). În același timp, această epocă se caracterizează prin faptul că învățarea limbilor romanice trece de spațiul ei istoric, adică din țările romanice și, de fapt, și din Anglia, mai ales spre Germania și spre alte țări nordice sau orientale. Germania (prin Germania înțeleg țările de limbă germană, dar mai ales Germania) este țara care pare a se pregăti pentru a deveni centrul lingvisticii romanice, deocamdată prin acumularea de cunoștințe despre limbile romanice. Ea devine singura țară care are instrumentele de bază pentru studiul fiecărei limbi romanice, adică gramatică – eventual ortografie, înțeleasă și ca fonetică – și dicționar pentru fiecare dintre limbile romanice, chiar, în parte, și pentru limba română.

Tot în această epocă se completează panorama limbilor romanice; la cele bine cunoscute, italiana, franceza și spaniola (sau hispanica, fiindcă, de obicei se pune și portugheza împreună) se adaugă acuma, ca limbi autonome, limba română, – care urmează să fie studiată (de altfel, încă din secolul al XV-lea apar primele enumerări în care și limba română este una dintre limbile romanice), împreună cu alte trei, adică cu spaniola, franceza și italiana – și retoromana; româna se studiază prin Cantemir, iar retoromana prin Planta, care era bibliotecar la Londra. E foarte interesant – dacă-mi permiteți o mică digresiune – că Planta, în mica broșură pe care o publică despre română, despre retoromană, îl citează și pe Cantemir și spune că este evident că limba despre care vorbește Cantemir e o limbă soră cu retoromana.

Epoca a patra este epoca de mare dezvoltare a lingvisticii romanice, mai ales în Germania și mai ales în această formă, de gramatică comparată și de gramatică istorică. Bazele și ideile fundamentale ale gramaticii comparate fuseseră stabilite deja în această cărtică, *Observations sur la langue et la littérature provençale* de Schlegel, apoi, imediat după Schlegel, tot la Bonn (unde fusese profesor Schlegel), de Friedrich Diez, care publică și prima gramatică comparată (prima importantă) și primul dicționar etimologic.

Să trecem așa, ca un fel de arc, de la Diez pînă la Meyer-Lübke, ceva mai târziu, la care găsim tot așa, gramatica comparată și, ceva mai târziu, dicționarul etimologic, din nou, care constituie încă dicționarul etimologic de bază pentru studiul limbilor romanice.

Limbile romanice sînt acuma studiate în toate țările romanice și în afară de aceste țări; se nasc catedrele de filologie romanică la universități și lingvistica romanică este, în această formă comparată, și modelul pentru alte gramatici comparate. Vom reveni imediat la această chestiune. Pentru limbile romanice avem o bază, latina vulgară, pe care o putem reconstrui fiindcă avem latina clasică; pentru alte limbi nu avem această bază și trebuie s-o reconstruim în întregime și atunci modelul pentru reconstruirea unei limbi germanice comune sau a unei limbi slave comune este, în realitate, latina

vulgară, în măsura în care latina vulgară este cunoscută în mare parte din latina clasică, din latina literară.

În această epocă, care este epoca de aur a lingvisticii romanice, lingvistica romanică este și, cum s-a spus, *magistra philologiae*, adică este învățătoarea, este marele maestru al filologiei, modelul urmat de alte filologii, de alte gramatici comparate. Și ideile în lingvistică, chiar în lingvistica teoretică, în această epocă, vin în mare parte din lingvistica romanică. Aici se nasc sau se dezvoltă disciplinele noi, ca de exemplu dialectologia; aici se văd, prin schimbările fonetice, legile fonetice, în primul rând; în general, putem spune că ideile, și ideea de reconstrucție și ideea de comparație ș.a.m.d., se bazează în mare parte pe lingvistica romanică și în al doilea rând pe lingvistica indoeuropeană. Lingvistica romanică în această epocă este o disciplină care privește totdeauna mai multe limbi romanice sau pe toate limbile romanice cunoscute, cel puțin pe cele literare, ca la Diez, sau și dialectele și limbile care încă n-aveau o literatură dezvoltată, ca la Meyer-Lübke.

În epoca a cincea, după Meyer-Lübke și pînă astăzi, faptul cel mai important este că lingvistica romanică își pierde acest rol de întîietate între științele lingvistice. Mai răsare din cînd în cînd cîte o idee și în acest domeniu, însă ideile noi și mai ales disciplinele noi și metodologia generală se nasc în afara lingvisticii romanice. În lingvistica romanică avem, fără îndoială, atlasele lingvistice și geografia lingvistică, deși în parte au existat precursori și în lingvistica germanică. Tot aici, sau plecînd de la lingvistica romanică, se dezvoltă idealismul lingvistic și stilistica, cu Vossler și Spitzer, de exemplu. Totuși ceea ce este acum determinant în lingvistică nu vine din lingvistica romanică; în această epocă, structuralismul vine în Europa de la Ferdinand de Saussure, deci din lingvistica indoeuropeană, în America de la Sapir și de la Bloomfield, deci de la un indigenist și de la un germanist (Bloomfield era în primul rînd germanist), fonologia vine de la Troubetzkoy, slavist și caucazolog ș.a.m.d.; cînd urmărim marile figuri din secolul nostru, vedem că nu sînt în general romaniști, iar marile idei, marile concepții provin din alte discipline, nu din lingvistica romanică.

În același timp, lingvistica romanică – și prin natura lucrurilor, dat fiind că se dezvoltase prea mult – devine prea complexă și, de aceea, acum tinde a reduce totul la un fel de introducere pentru studiul acestor limbi; se studiază apoi fiecare limbă în parte, ori numai partea medievală, dezvoltarea medievală pînă la dezvoltarea fiecărei limbi literare și comune în parte; uneori, ca în Italia, de exemplu, filologia romanică se reduce numai la studiul, în universitate, al francezei vechi și al provensalei vechi și la o introducere în toate limbile romanice; altfel, pentru predarea celeilalte materii existau catedre speciale în afară de asta, adică exista o catedră pentru italiană, alta pentru spaniolă, alta

blăjeanul Ioan Rus, autor al unei ample lucrări de geografie ⁵⁶, un teoretician și un practician al analogismului, care a fost atribuit, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și după aceea, aproape în exclusivitate lui Aron Pumnul. Analogia nu privește la Ioan Rus numai modul de adaptare a neologismelor, ci întreaga structurare a familiilor lexicale. Ca atare, întrucît *rogatio* a dat în românește *rugăciune*, care circulă alături de *rugă* și de *rugare*, atunci și de la lat. *vegetatio* Rus creează forma *vegezare*, bineînțeles cu sensul actualului *vegetație*. În acest mod, pentru lat. *rotatio* se vor recomanda atît *rotăciune*, cît și *rotare*, în vreme ce pentru *inscriptio* se oferă *inscripciune*, iar pentru *projectio*, *proiepciune*. Ioan Rus lasă însă și cuvinte „neaduse la forma românească“, precum *constituție*, *răvoluție*, *răligie*. Se înțelege de aici că, spre mijlocul secolului trecut, existau încă păreri potrivit cărora *-(f)ie* nu reprezenta soluția optimă de românizare a împrumuturilor în *-(t)io* și se explică astfel efortul declanșat în deceniul al cincilea și în cele următoare pentru rezolvarea problemei.

Schimbarea lui *-tio* din neologisme în *-ciune* a fost atribuită de posteritate lui Aron Pumnul, filolog tot de formație blăjeană, a cărui activitate s-a desfășurat la Cernăuți. Acest învățat și-a exprimat opinia în legătură cu această problemă în studiul *Formăciunea cuvintelor românești* (1856–1859) ⁵⁷. În concepția lui Pumnul, există un sufix *-iune* care realizează cuvinte ce se disting de infinitivul scurt („nefinitivul scurtat“) și de participiu („zăcutul“) care sînt forme cu un semantism special : infinitivul „înseamnă spațiul sau persoanele peste care se întinde pătîmirea sămnată pren rădăcina cuvîntului sau starea pătîmițivă [= pasivă] a acelora“, iar participiul „înseamnă starea pătîmițivă sămnată pren rădăcina cuvîntului“ ⁵⁸. În același timp, Pumnul subliniază că „forma *-iune* nu se poate suplini pren *-re* bunăoară *stricăciune* pren *stricare*, pentru că „stricăciune“ e starea celui ce se strică, e dară pătîmire, iar „stricare“ e mișcarea celui ce strică, așadară e lucrare și nu pătîmire“ ⁵⁹.

Motivîndu-și opțiunea, acest învățat precizează că „foarma *-ie*, ca în *ocu-pație*, este foarte tinerică, ea se trage cam de pe la anul 1824 încoace, pe cînd începură românii a scrie românește mai cu de-adinsul și, neștiind foarmele limbei sale, le șterseră fatalitățile timpurilor den capul lor, au început a lua foarma *-ie* în loc de *-iune*“ ⁶⁰. Prin urmare, crede Pumnul, numai neștiința a putut genera acceptarea formelor în *-ie*. El își dezvoltă mai departe argumentele arătînd că cei care spun „nație în loc de *năciune*“ nu pot explica, prin derivarea cu *-al* și

⁵⁶ Ioan Rus, *Icoana pămîntului sau carte de geografie*, tom. I–III, Blaj, 1842.

⁵⁷ Aron Pumnul, *Voci asupra vieții și însămnătății lui*, de I. G. Sbiera, Cernăuți, 1889, p. 254–270.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 264.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 267.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 266.

apoi *-ătate*, adjectivul și substantivul corespunzător (*național, naționalitate*), „căci de la aceea [forma *nație*] s-ar deduce *națial, națialitate*” și „de ce vîră pe *n* la mijloc și după ce legi ale limbei române?”⁶¹. Din această argumentare trebuie reținut că Pumnul a intuit necesitatea unei simetrii în structura internă a familiilor lexicale, în așa fel încît elementele radicale și cele afixale să fie distinctibile și explicabile, fără a recurge la date nesistemate sau nefundamentate istoric. Faptul nu-și pierde din importanță dacă *național* și *naționalitate* nu sînt derivate pe teren românesc, cum observă Pumnul însuși: „*național* și *naționalitate* sînt de tot neromânești”⁶². Ca atare, el recomandă: „românește bine este numai *năciune, năciunal, năciunălătate*, unde despre fiecare sunet se poate da cuvînt den legile cele universale ale limbei sub carele stau toate cuvintele ei și ni înfățișează o regulăritate miraveră, care în deșert o cauți în alte limbe, căci n-o afli”⁶³. Dar, militînd pentru fundamentarea pe bază de legi istorice a faptelor de limbă, Pumnul se contrazice atunci cînd aplică sistematic elementelor limbii legile unei istorii la care ele n-au participat. Așadar, despre „legitimitatea” și „românitatea” formelor propuse de el trebuie manifestată toată reținerea.

Marele profesor de la Cernăuți aduce în discuție și o altă problemă, aceea a eufoniei, știut fiind că unii dintre intelectualii timpului (printre care Vasile Alecsandri) respingeau formele în *-ciune* pe motiv că nu au o sonoritate plăcută. În legătură cu aceasta Pumnul notează: „*ocupație* nu sună mai plăcut, nici mai frumos decît *ocupăciune*; ca să ne convingă cineva despre asta ar trebui să intre adînc în simțămînt (estetică) și să ni spună ce-i frumosul și plăcutul în sine, ca așa, aplecînd acele legi eterne, neschimbavere, la formele *-ie* și *-iune*, să ni arate că una răspunde acelor legi, iar cealaltă nu”⁶⁴. Fără îndoială, el are dreptate să susțină că nu există un frumos în sine, absolut, dar nu se poate conchide de aici că nu există un frumos relativ, prin raportări, în virtutea căruia se pot aprecia faptele de limbă.

Sub raport practic, textele lui Pumnul ne arată de ce acesta a vorbit de *-iune*, iar nu de *-ciune*, căci altfel ar fi excluse din discuție cuvinte ca *recensiune* (Puv, 288), dar acest învățat n-a aplicat cu prea mare consecvență principiul său, căci a folosit inițial și forme ca *nație* PuV, 130, *relație* PuV, 132, *declinație* PuV, 132, iar, mai tîrziu, printre formele cu *-ciune*, *convingățiune* PuV, 232. Pe de altă parte, Pumnul nu are dreptate să vorbească despre *-iune*, iar nu de *-ciune*, fiindcă derivatele sînt realizate, la fel ca la Dosoftei, de la infinitivele scurte cu ajutorul sufixului *-ciune*: *cercetăciune* PuV, 254, *desvoltăciune* PuV,

⁶¹ *Ibidem*, p. 266-267.

⁶² *Ibidem*, p. 267.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 266.

răspîndit în regiuni unde se vorbeau alte limbi și fiindcă a fost învățată, limba latină, de popoare care vorbeau alte limbi: deja în Italia de osci și etrusci ș.a.m.d. și, în afară de Italia, de alte popoare, de celți, de popoarele ilirice ș.a.m.d. Deci și ideea substratului apare.

Gramatica lui Nebrija, cu care se încheie această epocă este, spuneam, gramatica unui mare lingvist. Limba spaniolă este, tot datorită lui Nebrija, prima limbă romanică care dispune de cele trei instrumente de bază, adică gramatica, fonetica (tratată în manualul de ortografie) și dicționarul (tratat în dicționarul lui latin-spaniol și spaniol-latin). Este opera unui mare, mare lingvist, tocmai fiindcă nu repetă, nici nu aplică, pur și simplu, schemele gramaticii latine – cum s-a spus mai târziu, cum se spune în general (este o idee total greșită) despre gramaticile din Renaștere că ar fi aplicat pur și simplu aceleași scheme ale gramaticii latine – ci, dimpotrivă, el vede foarte bine care sînt categoriile proprii ale limbii spaniole care o deosebesc de limba latină, și încearcă să introducă și o terminologie nouă (de exemplu, pentru perifrază, *rodeo*), vede exact care sînt fonemele limbii spaniole; spre deosebire de mulți lingviști de mai târziu și de pînă astăzi, el nu numai că nu confundă, cum s-a spus, literele cu sunetele, ci are, cum exista și în Antichitate, o concepție superioară, care ar corespunde astăzi concepției lui Hjelmslev despre unitățile lingvistice, adică *littera* nu înseamnă în gramatica veche latină și în gramatica din Renaștere 'literă', 'literă scrisă', ci înseamnă 'element al vorbirii, care se poate prezenta ca sunet sau ca literă scrisă', și deci *littera*, fiind această noțiune superioară, se prezintă ca *vox* sau ca *figura*, adică ori este sunet, ori este o figură desenată:

Și se spune, de exemplu așa, că: 'noi avem în limba noastră atîtea litere ca *vox* și atîtea ca *figura*, însă ideal ar fi să avem exact același număr pentru *voces* și pentru *figuras*'. La Nebrija *figura* este *figura* și *vox* este sau *vos* sau *prononciation*, adică „pronunțare”. Tot Nebrija descoperă, înaintea lui Erasmus, adică deduce, din acest principiu de corespondență între literă ca *figura* și literă ca *vox*, pronunțarea latină a lui *ce*, *ci*, *ge*, *gi*, și spune că, fără îndoială, se pronunțau [che], [chi], [ghe], [ghi], fiindcă trebuiau să aibă același sunet în toate condițiile. Deci această pronunțare *restituta*, care apoi a fost atribuită lui Erasmus, a fost susținută mai întîi de Nebrija. Tot așa, Nebrija introduce și deosebirea între *i* și *l* (lung) și între *u* și *v*. Înainte, în limba latină se pronunțau aceste litere după poziție, dat fiind că aveau de altfel aceeași valoare. El introduce și valori noi, introduce aceste litere; mai târziu aceste litere vor fi numite în Franța *lettres ramiste*, adică litere ale lui Petrus Ramus, care trăiește

cu aproape 70 de ani mai târziu decît Nebrija; în realitate sînt literele lui Nebrija. În sfîrșit, Nebrija este cel care vede o seamă de regularități fonetice între limba latină și limba spaniolă – fără îndoială că nu fără să ajungă la ideea de transformare fonetică regulată, de corespondență fonetică regulată – și aproape toate corespondențele fonetice pe care le dă sînt într-adevăr corespondențe fonetice regulate, în anumite cazuri destul de greu de identificat chiar și pentru lingviști. Și vede, ajutat și de limba spaniolă, vede, prima dată în istorie, care este explicația (nu cea funcțională, ci cea materială), a viitorului romanic, adică vede că acest *cantaré* este *cantare habeo* și că terminațiile [*cantar*]é, [*cantar*]ás, [*cantar*]á sînt verbul auxiliar *habere* și tot așa și pentru condițional, *cantaría*, vede că e vorba de imperfectul latin al verbului *habeo*, deci *cantare habebam*, *habebas* ș.a.m.d. Mai târziu acest fapt e descoperit și redescoperit mereu, dar Nebrija este primul care vorbește în mod explicit, ajutat, cum spuneam, de limba spaniolă, fiindcă în limba spaniolă din epoca lui Nebrija acest *he* putea fi separat de verbul la infinitiv printr-un pronume și se putea spune *cantar-lo-he* și deci se vedea că era prezentul verbului *habere*; în portugheză se separă pînă astăzi, iar în portugheza din Portugalia este norma limbii și a limbii literare, numai că aici *r* a fost asimilat cu *l* din pronume: *cantá-lo-ei*. Iar mai târziu explicația este dată de Castelvetro, în Italia, însă foarte probabil pe baza lui Nebrija și fără preciziunea lui Nebrija, fiindcă Castelvetro crede că aici condiționalul ar proveni din verbul *andare*. Și mai târziu această explicație se găsește într-o gramatică franceză a lui Rénier de Mari de la începutul secolului al XVIII-lea și apoi la Raynouard; de fiecare dată este redescoperită această origine materială a viitorului.

Foarte pe scurt, despre a d o u a e t a p ă , de la 1492 pînă la 1601. În această epocă, spuneam, se pune problema originii limbilor romanice și, într-o țară mai ales, se dau soluțiile cele mai năstrușnice, anume în Franța – unde, dat fiind că franceza este și limba romanică care s-a îndepărtat mai mult de limba latină, din punct de vedere fonetic, – se caută originea și în ebraică, cum se căuta și pentru alte limbi, sau în greacă, sau, de multe ori, în limba galilor, adică în limba celtică. Se naște astfel *celtismul*, care încă nu este celtomanic, însă este deja celtism destul de susținut, chiar din partea unor savanți de vază și foarte solizi, cum ar fi Petrus Ramus, care știa foarte bine latinește, însă care socotea că tot ce nu e ca în limba latină trebuie să fie de origine celtică, din limba galilor. Și chiar alți savanți, istorici, găsesc că trebuie să fi rămas mult din limba galilor, mai ales că nu se cunoștea bine această limbă. Din fericire, unii dintre acești istorici, nelingviști, care sînt cei mai importanți lingviști istorici din această epocă, reușesc să identifice într-adevăr cîteva cuvinte galice, ca de exemplu *charrue* sau *alouette* sau altele de felul acesta. Și într-un caz, al marelui savant aproape modern E. Pasquier, chiar și anumite corespondențe fonetice sînt

atribuite galilor sau influenței substratului. El e primul, după câte știu, care a atribuit acest (ü) al francezilor substratului galic. Alții susțin, cum spuneam, originea francezei din greacă mai ales, opunându-se astfel influenței italiene, foarte pronunțate în acel timp. Mai ales H. Estienne, care știa foarte bine și latinește și grecește (cel care a publicat operele lui Aristotel în limba greacă, pe care noi le cităm tocmai după numerele, cifrele lui Henri Estienne), crede că franceza provine din greacă sau cel puțin că are foarte multă înrudire și afinitate cu limba greacă și că italienii, dacă au câteva cuvinte, sau mai multe, care sînt identice cu ale francezilor sau foarte asemănătoare, probabil că le-au furat de la francezi și acuma se laudă că sînt ale lor. Deși, de altfel, era un om foarte înțelept, deși vede foarte multe fapte de paralelism, mai ales în sintaxă, între greacă și franceză, deci între greacă și o limbă romanică, susține această idee.

Se aplică, se înțelege, același lucru și la celelalte limbi romanice; în general pentru italiană numai după acest model francez se încearcă o reducere la limba greacă, însă mai ales în vocabular – după o numărătoare foarte ciudată, limba italiană ar avea mai multe cuvinte grecești decît latinești. Se încearcă să se susțină și originea etruscă a limbii italiene, însă cei mai mulți rămîn totuși la baza latină. Tot așa și în Spania, se rămîne la baza latină, cel mult se susține că și celelalte limbi vorbite în Spania în antichitate au influențat această bază latină; există și aceste idei, deși marginale sau năstrușnice, însă nu în aceeași măsură și nu cu aceeași, „seriozitate“ ca în Italia. Faptul pozitiv aicea este că Franța în acest timp este nu numai țara istoriei lingvistice, – unde tocmai fiindcă e vorba de originea limbii franceze, foarte mulți savanți se ocupă cu această chestiune –, ci este, în lingvistică, țara substratului, adică se încearcă să se reconstruiască, să se vadă că acest substrat naște această conștiință a francezilor, după care limba franceză trebuie să aibă cel puțin elemente din limba anterioară, din limba galilor; și deci, în parte și mai târziu, toată teoria substratului va fi determinată de aceste cercetări făcute de francezi în această perioadă. Revenind la Italia și la savanții ei, mai trebuie să amintim că se evidențiază, prin ideile lui Claudio Ptolomei, o concepție destul de clară referitoare la schimbările fonetice regulate și la faptul că aceste schimbări fonetice se prezintă în cuvintele de tradiție neîntreruptă, adică, în pătura populară a vocabularului și nu în elementele culte, în împrumuturile mai târzii luate, din nou, din limba latină clasică. Un exemplu pe care îl dă Ptolomei: un cuvînt ca *plebe* nu s-a putut naște în piețele din Toscana, fiindcă dacă s-ar fi născut acolo, ar fi fost (și de altfel, forma există) *pieve*, adică ca și în toate celelalte cazuri *pl* ar fi devenit *pi* și *be* ar fi devenit *ve*. *Pieve* există într-adevăr și înseamnă, mai mult sau mai puțin, „parohie“. Iar din contribuțiile lui Castelvetro, putem aminti ideea reconstrucției; el zice că dacă avem în italiană *doglio* și *voglio*, știind că *doglio* corespunde unui *doleo* în limba latină, atunci și *voglio* trebuie să-i corespundă

Un articol apărut în 1866 și intitulat *Observări la nește observățiuni*⁷⁴ dovedește chiar prin titlu că infinitivele lungi circulau alături de substantivele în *-țiune* cu valori (stilistice) sensibil diferite. Judecând după conținutul articolului, în care se fac observații în legătură cu raportul dintre limba populară și limba literară – opinia fiind că limba populară ar putea fi admisă ca atare ca limbă scrisă, deși există inconvenientul că unele cuvinte nu ar fi înțelese de vorbitorii altor regiuni –, se sugerează că *observările* țin de limba uzuală și generală, iar *observățiunile* aparțin limbii „pedante”. Fără îndoială, o asemenea repartizare a celor două cuvinte nu este una reală, dar dovedește că, sub presiunea înmulțirii dubletelor de acest tip, se încerca găsirea unei posibilități de a specializa fiecare dintre cele două cuvinte și de a le preciza apartenența la diferite nivele ale limbii.

Se poate observa că, imediat după 1870, fuseseră deja formulate teoriile în legătură cu formulele de adaptare a substantivelor cu originea în cuvintele latinești în *-(t)io*, *-(t)ionis*. Nu este surprinzător că, în această problemă, cei mai mulți intelectuali au manifestat o atitudine oscilantă în funcție de pozițiile care se argumentau de participanții la dezbateri și foloseau mai multe forme, considerând că, atunci, nu se putea încă opta pentru una dintre ele. Adept al soluției oferite de trecerea timpului, Titu Maiorescu răspunde la 1872 la întrebarea care dintre forme este recomandabilă, cea cu *-(f)ie* sau cea cu *-(f)iune* : „și una și alta, după cum i se pare scriitorului mai bine la auz”⁷⁵.

Folosirea paralelă de către învățații români din ultimele trei decenii ale secolului al XIX-lea a formelor în *-(f)ie* și în *-(f)iune* devine un fapt obișnuit în cultura noastră, deși în unele cazuri (precum *aserțiune*, *noțiune*, *pasiune*) variantele în *-(f)ie* nu se mai întâlnesc. În cele mai multe situații, intelectualii de atunci întrebuițau cele două forme pentru a evita repetițiile și pentru a realiza variația stilului. G. Ivănescu constată că la Alexandru Macedonski neologismele latino-romanice avînd la bază cuvintele latinești în *-(t)io* apar în proză numai cu variantele în *-(f)iune*, în vreme ce în poezie se întâlnesc și forme în *-(f)ie*. De aici, lingvistul ieșean trage concluzia că „în această privință, Macedonski s-a situat, spre deosebire de alți scriitori din vremea sa, pe o linie care n-a fost urmată întotdeauna de intelectualitatea românească; aceasta a acceptat și numeroase neologisme în *-ie*, cîteodată alături de formele în *-iune*, dar cu alt sens: *rație* și *rațiune*”⁷⁶. Trebuie observat însă că Macedonski proceda la fel ca cei mai mulți dintre intelectualii epocii sale, distincțiile de tipul celor menționate de

⁷⁴ V R[oman], *Observări la nește observățiuni*, în „Progresul”, I (1866), Sibiu, fascicula 1, p. 55–60.

⁷⁵ Titu Maiorescu, *Critice*, vol. I, București, 1967, p. 206. Maiorescu a manifestat, de altfel, permanent o atitudine oscilantă în legătură cu această problemă (vezi, George Mirea, *Junimea și neologismele*, în „Limbă și literatură”, 1980, nr. 2, p. 192).

⁷⁶ G. Ivănescu, *Studii de istoria limbii române literare*, Iași, 1989, p. 214.

corespunde sistemului nu există, în limbă, însă sînt forme care corespund limbii, și că ar fi deci și altele care există, și care pot să nu corespundă sistemului, însă sînt stabilite ca forme tradiționale.

S-ar zice, de exemplu, că de la verbul *amar* am putea spune *amação*, însă nu se spune așa fiindcă avem deja alt cuvînt, îl avem pe *amor*, însă forma ar putea fi asta. Sau Oliveira zice așa: 'de la forma *castelhão*, pluralul ar trebui să fie *castelhãos*, dacă această formă *castelhão* ar exista; însă această formă nu există și, deci, sistemul ar fi acesta. În fine, faptul cel mai interesant poate – eu am multă simpatie pentru Fernão de Oliveira și am scris despre el o lucrare –, lucrul cel mai interesant este remarca sa: „cînd spaniolii ne imită și spun că *manda o rei de Portugal* ca să rîdă de noi și spun *manda o rei* cum nu se spune în portugheză, în portugheză se spune *manda el-rei*, zice că nu se înșeală, că de fapt asta ar fi forma autentică în portugheză și nu aceea pe care o avem, *el rei*, care într-adevăr provine din leoneză, din epoca în care se formase un Regat al Portugaliei încă cu tranzițiile din Regatul Léon din Spania, și deci articolul ar fi fost *el* și nu *o* ca articolul portughez. De altfel, *el-rei* se întrebuițează numai pentru regele din Portugalia, nu și pentru alți regi.

Prima gramatică franceză a unui francez este cea a lui L. Meigret, foarte interesantă gramatică, de la 1550; adică în Franța apare mult mai tîrziu gramatica; prima mare gramatică franceză e publicată în Anglia la 1531, cea a lui I. Polgrave, gramatică de vreo 700 de pagini, foarte bogată și cu multe observații foarte interesante.

Italia este țara unde se publică multe gramatici, însă nici una în această epocă importantă. În realitate, prima este cea a lui F. F. Fortunio, la 1519 (este o gramatică foarte elementară) și a doua, citată de multe ori ca prima gramatică tipărită, este *Prose de la volgar lingua* a lui Pietro Bembo, 1525, unde în realitate gramatica este numai partea a treia, și, tot așa, este o gramatică foarte elementară. În Italia gramatica se dezvoltă mai tîrziu, deși se publică foarte multe studii scrise din secolul al XVI-lea. Despre Celso Cittadini am vorbit și am spus care este importanța lui; el transformă în obiect de studiu și în ceva concret acea latină vulgară, identificată drept italiană, de Leonardo Bruni; adică acumă putem găsi undeva această latină vulgară, cel puțin în parte, și astfel se citează, de exemplu, cîteodată în gramatica latină; învățăm, se spune, construcția *quo ducis istum assinum*, însă găsim la Apuleius ubi *ducis*, ca formulă a unui țaran care nu știe bine limba clasică, și întrebuițează *ubi* și nu *quo* pentru direcție; e un fapt care se citează mereu.

E foarte interesant aicea că în privința românei această conștiință a latinei vulgare depinde, în parte, dacă nu de cunoașterea efectivă a limbii române, de contactele pe care le-au avut germanii mai ales cu limba română în Transilvania și deci, toate aceste expresii, de exemple de la Apuleius și de la alții, se găsesc,

22, XII, 181, 263, *apercepție* EmO XIV, 408 și *apercepțiune* EmO XIV, 409, *cestie* EmO XII, 112, XIII, 42 și *cestiune* EmO XII, 82, XIII, 44, *fracție* EmO X, 209 și *fracțiune* EmO X, 209 (ambele cu sensul „ramură a unei grupări politice“), *ostentație* EmO XI, 92 și *ostentațiune* EmO XI, 92, *prestidigație* EmO XI, 113 și *prestidigațiune* EmO XI, 113 etc. Unele substantive rămase cu *-(f)iune* în limba actuală se întâlnesc ca atare și la Eminescu : *aversiune* EmO XIV, 133, *conexiune* EmO XIV, 273, *diviziune* EmO XIII, 173, *disensiune* EmO XIII, 23, 322, *fuziune* EmO XI, 49 *incursiune* EmO XIV, 131, *presiune* EmO XIII, 319, *moșiune* EmO, X, 46, XI, 130, *sesiune* EmO XIII, 30, *tensiune* EmO XIV, 147, *viziune* EmO X, 7. Există însă și altele care sînt folosite cu *-(f)ie* : *afecție* EmO XIV, 145, *confesie* EmO X, 636, XIII, 299, XIV, 194, *procesie* EmO VII, 118, *promisie* EmO VII, 152, XI, 27. Ceea ce atrage atenția în publicistica eminesciană este numărul mare de latinisme, de cuvinte mai puțin întrebuintate în *-(f)iune*, care țin de terminologia unor științe sociale sau naturale (drept, economie, biologie, filologie etc.) : *absoluțiune* EmO X, 130, *admonițiune* EmO IX, 355, X, 648, XII, 207, XIII, 78, 126, XIV, 78, *complețiune* EmO XIV, 230, *demandațiune* EmO XIV, 242, *cesiune* EmO IX, 115, X, 40, *recriminațiune* EmO XII, 429, *recluziune* EmO XIII, 21, *prevaricațiune* EmO XIII, 54, *subreptiune* EmO IX, 415, X, 314, XII, 262, XIII, 165, XIV, 370, *subsumțiune* EmO IX, 424, XIII, 85, XIV, 419, *sumisiune* EmO XII, 187, XIV, 97 etc. Adaptările de tipul *puzețiune* EmO VIII, 574, *opuzețiune* EmO IX, 89 amintesc de direcția stabilită de Cipariu în acest sens.

Dar, deși acceptă (sau măcar tolerează) latinismele, Eminescu vorbește uneori (EmO X, 24) despre *fiunile*, *fiunile* și alte fenomene pedante, care intrigă pe omul așezat și cumpătat. Dubla redare a lui *-(t)io* putea oferi, în concepția sa, mijloace pentru a realiza varietatea în vecinătate (precum *stipulațiunile petiției* EmO X, 52) și evitarea repetării cuvîntului în aceeași formă în fraze apropiate. Aceleași rezultate se puteau obține și prin utilizarea substantivelor în *-re*. Totuși, nici în acest caz, situațiile oferite de opera eminesciană nu concordă întotdeauna cu cele din limba actuală, încît, ca la toți intelectualii timpului, împrumuturile în *-(f)iel-(f)iune* se întâlnesc în locul unor infinitive lungi din limba de astăzi : *apreciație* EmO X, 297, XI, 31, în loc de *apreciere*, *conciliațiune* EmO XIII, 322 pentru *conciliere*, *estradițiune* EmO XIV, 185 pentru *extrădare*, *frecuențație* EmO XVI, 144, 417, în loc de *frecventare*, *modificațiune* EmO XI, 137, XIV, 387, în loc de *modificare* etc. Sînt frecvente paralelismele între forme cu sufixul *-(f)ie / -(f)iune* și cu *-re* : *aspirațiunea consonanțială* EmO XIV, 293 și *aspirare vocală* EmO XIV, 293 *pacificație* EmO IX, 114 și *pacificare*, EmO IX, 115, *permutațiune* EmO XII, 127, și *permutare* EmO XII, 127, *reprezentație* EmO XIV, 373 și *reprezentare* EmO XIV, 364 etc. Asemenea paralelisme au dus la crearea lui *îndemînație* EmO XIV, 437 pornind de la cuvîntul vechi

Voi încheia această epocă cu August Wilhelm Schlegel. De ce? Fiindcă în 1816 Raynouard, acest om într-adevăr extraordinar, care începe ca literat, apoi devine avocat și se îmbogățește ca avocat, și apoi devine mare savant și într-adevăr un excelent savant, acest om extraordinar avea pasiunea limbii lui materne și a culturii din sudul Franței, adică a limbii provensale. Și, ca autor al unei gramatici comparate a limbilor latine din Europa, adică gramatica comparată a limbilor romanice, prima operă care are în istoria lingvisticii acest titlu de *gramatică comparată*, introdusese tocmai această idee, care avea o tradiție destul de lungă în Franța, în sudul Franței și în parte și în Italia, anume că limba provensală ar fi o limbă între limba latină și celelalte limbi occidentale, că ar fi, ca să spunem așa, „mama“ celorlalte limbi occidentale, nu o „soră“, ci o „mamă“. Și de ce? Fiindcă se confundă aicea influența reală a limbii provensale asupra celorlalte limbi romanice, mai ales asupra italienei, și se confundă istoria culturală și literară cu istoria lingvistică. Într-adevăr, limba provensală este prima mare limbă literară pentru lumea romanică, o mare limbă literară, cu o literatură foarte bogată (existau și alte lucruri, însă fragmentare, în alte părți); prin poezia trovatorilor, influența ei este enormă în toată Europa, nu numai în Italia, – în Spania și în Franța propriu-zisă, adică în nordul Franței – și, deci, această importanță a limbii literare și a culturii, a literaturii provensale se confundă cu importanța lingvistică și cu istoria lingvistică. De aceea Raynouard încearcă să arate că celelalte limbi își au trecutul în provensală. Este celebra greșeală a lui Raynouard care, cum spuneam, are tradiția ei în cultura provensală și în cea catalană.

L-am ales pe August Wilhelm Schlegel ca o frontieră, hotar al acestei epoci, fiindcă el se întoarce la faptele adevărate și pune din nou problema cum trebuie să fie pusă, adică el spune că celelalte limbi romanice nu provin din provensală, fiindcă de multe ori nu se poate explica prin provensală forma romanică; de exemplu, nu se poate explica cum de forma romanică are, în alte limbi, o vocală finală, pe care provensala n-o mai are; dacă ar fi fost așa, ar însemna că ulterior li s-a pus din nou vocala, de exemplu *o* sau *u* în unele limbi. Această carte August Wilhelm Schlegel o începuse ca o recenzie la cartea lui Raynouard și s-a lungit recenzia până ce a dat o cărțuție întreagă și a fost publicată această carte, *Observations sur la langue et la littérature provençale*. Cartea este foarte bogată în idei și în cunoștințe despre limbile romanice, despre istoria lor, printre altele, e cartea în care apare și *torna, torna, fratre* într-o notă după diferite izvoare grecești, pe care le cunoștea August Wilhelm Schlegel.

Să vă spun încă ceva despre Raynouard, fiindcă este foarte interesant; toate limbile romanice occidentale el le putea reduce cumva la provensală, fiindcă provensala este prima limbă dezvoltată, limbă literară ș.a.m.d. Însă, se înțelege că nu putea reduce la provensală și limba română, dar, pe de altă parte,

știa și ceva despre limba română, fiindcă apăruseră *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae* ale lui Micu-Klein și Șincai și trebuia să o considere cumva, și atunci spune așa: 'se pare că limba română este așa cum s-ar fi dezvoltat limbile romanice dacă n-ar fi existat provensala; adică limba română, pe de o parte, un fel de dezvoltare naturală a limbii latine, și, pe de altă parte, provensala'. Este foarte interesantă această concepție, fiindcă, cu alt fel de instrumente și cu altă bază, în realitate, este ceea ce susține și Meyer-Lübke în studiul său despre limba română și limbile romanice, în *Rumänisch und romanisch*, adică, tot așa, româna ca o limbă care s-a dezvoltat în mod natural. Aicea nu se fac referiri la influența provensală, ci se spune că româna a evoluat în absența limbii latine culte lângă limba vorbită; această limbă s-a dezvoltat, ca urmare, în mod natural.

Nu mai vorbim despre epoca a patra, fiindcă este epoca cunoscută tuturor; am caracterizat-o în ceea ce avea mai important. Spuneam că, în această epocă, lingvistica romanică este mai ales o știință germană, ca de altfel aproape toată lingvistica. Dacă nu se face în germană, se face în legătură cu Germania sau se face cu privire la ceea ce scriu nemții, austriecii ș.a.m.d., se face în diferite țări germanice, în marile centre, chiar și pentru limbi ca limba română, de exemplu; marile enciclopedii se pregătesc în această epocă în Germania și la începutul, aproape la începutul epocii următoare, apare acea mare enciclopedie, adică ediția a doua (parte apăruse și mai înainte) din acea enciclopedie a limbilor romanice, care este Gröber, *Grundriß der romanischen Philologie...*, și aproape toți savanții romaniști care pe urmă aplică ideile lingvistice, fiecare la limba lui, pleacă de la ideile susținute în Germania sau de la un maestru german.

Pentru epoca următoare, am caracterizat faptele mai importante care provin încă din lingvistica romanică – geografia lingvistică, mai ales, prima disciplină revoluționară, revoluționară fiindcă accentuează nu omogeneitatea limbii, cum se face în gramatică, ci varietatea limbii, și este și o formă nouă a dialectologiei –, dar și ce nu provine din lingvistica romanică.

Un lucru aș vrea să semnaliez aicea, pentru lingvistică în general și pentru lingvistica romanică în particular; spuneam că lingvistica, și cea romanică, și cea generală, se face mai ales cu privire la limba națională. Și, din nou, și aicea, pentru o limbă; spaniola, avem o operă care nu există pentru alte limbi și care este o capodoperă de lingvistică și generală, nu numai romanică; este opera lui Ramón Menéndez Pidal, *Orígenes del español*, care se publică în 1925. Pe urmă, sînt ediții diferite mai tîrzii, ediția completă apare în 1930 și apoi altă ediție, mai tîrziu. În această operă se aplică pentru prima dată o dublă metodă, a gramaticii istorice și a geografiei lingvistice. Și, deci, este prima operă, aproape neimitabilă în sensul ei, în care istoria, dezvoltarea unei limbi se vede în devenire, adică nu numai cum se răspîndește limba, dialectul castilian și devine

Timotei Cipariu, adept al formei *-(f)iune*, folosea cuvinte din familiile lexicale cu *-(t)ion-* : *formațiunea condiționatului* CiO I, 88, *limba națională* CiO I, 6, *furiei revoluționare* CiO I, 122. După cum se poate observa, situația înfîlnită la acest învățat s-a perpetuat pînă în zilele noastre.

Realizarea *concordanței* în cadrul familiilor lexicale printr-un proces de omogenizare l-a făcut pe Eminescu să precia de la înaintași unele variante lexicale care corespundeau acestui scop. Astfel, pentru concordanța cu *națiune* sînt întrebuintate formele *națiunal* EmO IX, 86, 87, *națiunalitate* EmO IX, 91, *națiunalist* EmO IX, 97, pentru *conștiință*, *conștiința* EmO IX, 94, pentru *constituțiune*, *constituțiunal* EmO IX, 89, 96, pentru *funcțiune*, *funcțiunar* EmO IX, 88 etc. Asemenea încercări de omogenizare nu sînt însă specifice lui Eminescu, deși el era întotdeauna atent la rigorile sistemice, fără a deveni totuși rob al lor. De aceea, de cele mai multe ori, el folosește cuvintele din familiile substantivelor în *-(f)ie / -(f)iune* în forme discordante față de acestea. Dar, în vreme ce formele în *-(f)ie* presupun realizarea unei teme derivaționale comune reduse la *-(f)i-*, cele în *-(f)iune* realizează o discordanță redusă, caracterizată în principiu printr-o alternanță vocalică *o/u* în cadrul grupului postradical *-(f)ion-*. Folosind alături de formele cu *-(f)ie* pe cele cu *-(f)iune*, Eminescu și contemporanii săi realizau, voit sau involuntar, o reducere a gradului de discordanță.

Familiile cuvintelor cu *-(f)ie / -(f)iune* sînt uneori foarte bogate în paginile lui Eminescu. Din tema care conține pe *-(f)ion-* cu ajutorul lui *-al* se creează adjective : *convențional* EmO X, 17, *corecțional* EmO X, 22, *opozitional* EmO XI, 978, XII, 208, care pot fi și substantivate: *naționalii* EmO X, 123. Adăugîndu-se apoi alte sufixe se obțin substantive în *-ism* și adverbe în *-icește* sau în *-mente* (sau *-minte*) : *constituționalism* EmO X, 110, XI, 86, *constituționalicește* EmO X, 353, *concepționalmente* EmO XIV, 222, *proporționalmente* EmO XIV, 272, *raționalmente* EmO XIV, 390. Unele dintre aceste cuvinte au fost împrumutate ca atare, dar altele au fost derivate pe teren românesc. Cele mai multe derivate se realizează însă cu ajutorul lui *-itate* : *naționalitate* EmO X, 196, XII, 79, *proporționalitate* EmO XIV, 958 etc., acestea fiind însă cel mai adesea împrumuturi propriu-zise.

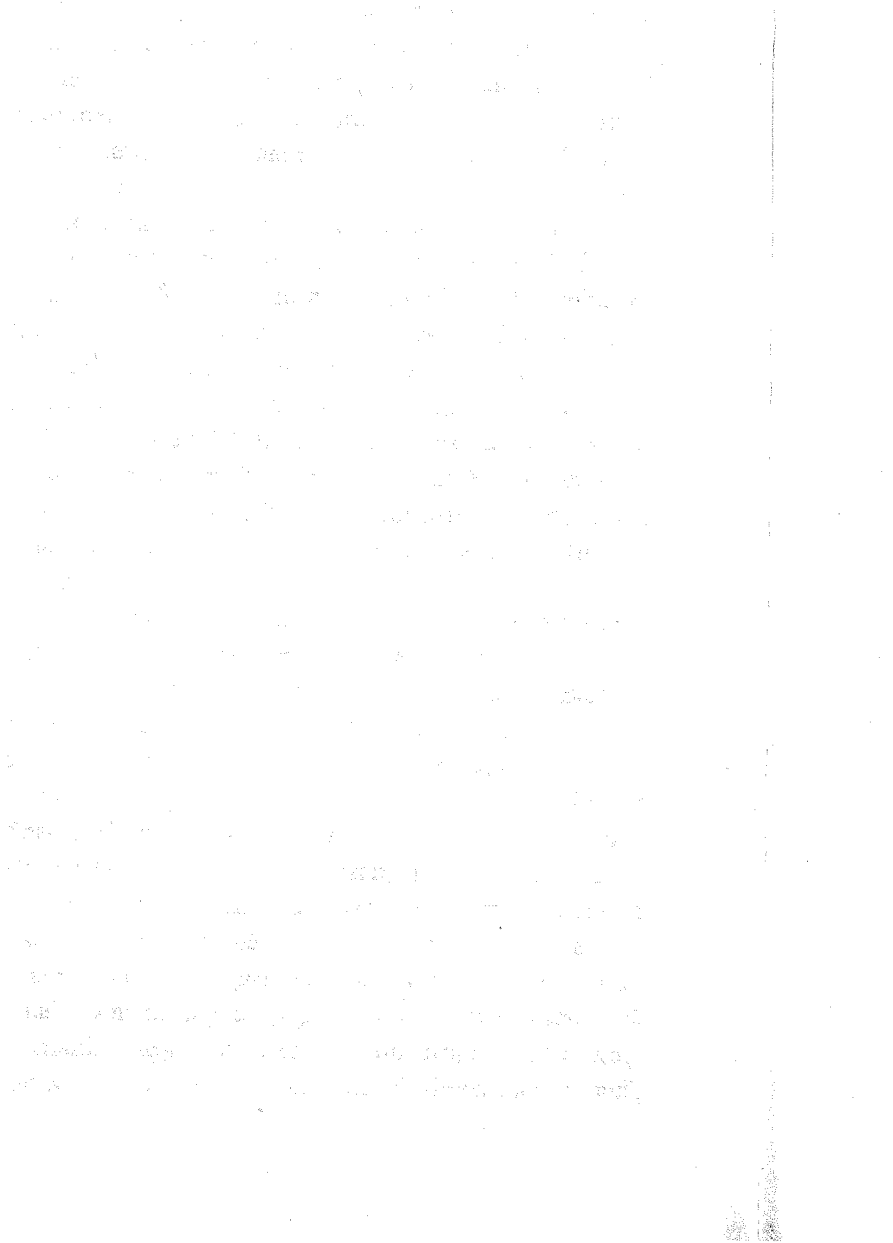
De la tema cu *-(f)ion-* pot apare multe derivate cu *-ist* și cu *-ism* (*protecționist*, *protecționism*) sau cu alte sufixe, cum ar fi *-ar* (*acționar*, *divizionar*, *funcționar*). Cît privește substantivele în *-or* (*divizor*, *protector*, *revizor*), acestea se pot raporta mai degrabă la formele în *-(f)ie*. De o manieră nesistematică se prezintă pe terenul limbii române verbele corespunzătoare substantivelor în *-(f)ie / -(f)iune* : *diviza* față de *divizie/diviziune*, *naționaliza* față de *nație/națiune*, *revizui* față de *revizie/reviziune* etc. (cf. *suspeciona* EmO IX, 415, X, 44 și *suspecionare* EmO IX, 415, față de *suspiciune*).

Într-un studiu consacrat problemei, pornind de la materialul oferit de unele dicționare, Laura Vasiliu⁷⁸ lasă să se înțeleagă că în limba română ar exista un sufix *-(i)on-*, care, deși nu apare ca atare în derivare, alcătuiește împreună cu radicalii tema derivativă pentru alte sufixe neologice (*-al*, *-ar*, *-ist*, *-ism* etc.). Din analiza întreprinsă nu reiese clar însă că în limba română ar exista un asemenea sufix, căci el apare numai în cuvinte împrumutate, iar cele câteva derivate luate în discuție nu sînt decît construcții realizate analogic. Autoarea studiului nu remarcă faptul că structura divergentă a familiilor care conțin cuvinte cu *-(f)ie / -(f)iune* este o particularitate a limbii române și că s-a creat astfel un model prin care se pot construi sau completa familii de cuvinte ce aveau inițial mai puține afinități cu el. În sfîrșit, limba română nu se caracterizează, se pare, prin asemenea sufixe lexicale intermediare, tematice. Nu este mai puțin adevărat însă că ar fi necesară studierea modului în care s-au încetățenit și funcționează pe terenul limbii literare astfel de sufixe tematice, din aceasta rezultînd multe precizări în legătură cu sufixele terminale (sufixele propriu-zise), care mai pot fi succedate în cadrul cuvîntului doar de desinențe.

Faptele prezentate mai sus duc la concluzia că, la sfîrșitul secolului al XIX-lea, principalele trăsături ale cuvintelor în *-(f)ie / -(f)iune*, care se datorează statutului în cadrul familiilor din care fac parte, erau stabilite. Și după 1900, însă, G. Ibrăileanu observă menținerea unor incertitudini în folosirea limbii literare. Potrivit părerii sale, acestea vor dispărea totuși în viitor printr-o precizare și o specializare a semnificațiilor și prin eliminarea elementelor de prisos. În acest sens, criticul ieșean nota: „Din punct de vedere al unificării limbii literare, neologismele prezintă o problemă asemănătoare cu aceea care ni/se pune cînd este vorba să alegem cuvîntul muntenesc sau moldovenesc. În adevăr, după cum avem *curte* și *ogradă*, tot așa avem *nație* și *națiune*, *concesie* și *concesiune*, *chestie* și *chestiune*. Este evident că într-o limbă literară fixată nu ar putea să existe ambele forme. Ambele forme nu pot rămîne decît numai atunci cînd ele denumesc noțiuni deosebite, ca *porție* și *porțiune* etc.”⁷⁹. Dacă, în linii mari, evoluția limbii literare românești a atins faza prevăzută de Ibrăileanu, trebuie totuși constatat că aceasta nu s-a produs în limitele unor reguli atît de precise, cum credea criticul. Se pare că, pe de o parte, faptul că dicționarele românești din secolul nostru au admis foarte adesea forme duble pentru unele cuvinte, făcînd concesii prea mari uzului oscilant și evitînd aplicarea categorică a unor principii de normare, și, pe de altă parte, obișnuința devenită tradițională a intelectualilor de a crede că pot fi originali abătîndu-se de la normă, creînd astfel un uz în care se mențin încă multe dublete și variante, au făcut ca perpetuarea

⁷⁸ Sufixul *-(i)on-*, în *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. II, București, 1960, p. 179-184.

⁷⁹ G. Ibrăileanu, *După război. Cultură și literatură*, Iași, 1921, p. 69-77.

Să începem cu câteva nedumeriri cu privire la limbile romanice.

Un scriitor român, care a devenit scriitor de limbă franceză mai târziu, Eugen Ionescu, în prima și singura lui carte de critică literară publicată în limba română, *Nu*, cu un titlu caracteristic și pentru activitatea lui ulterioară, semnalează că anumite expresii, construcții ale lui Arghezi, care par acte de creație lingvistică, sînt, în realitate, calchieri din limba franceză, precizînd că aceste construcții nu corespund spiritului limbii române, deși corespund și sînt perfect valabile în limba franceză. Este vorba de expresii ca: *Din depărtare calul ei nechează / Care, prin adieri, l-a cunoscut*, unde propoziția relativă urmează după verbul unei propoziții principale, sau: *Ai bănuț că platoșa-i pătată, / Pe care adormiseși, de rachiu*, unde propoziția relativă urmează după predicatul nominal. Aceste construcții sînt normale în limba franceză, dar nu sînt normale în limba română; mai mult, nu corespund limbii române. Este o observație foarte interesantă și foarte pătrunzătoare din punct de vedere intuitiv. Evident că E. Ionescu nu era și nu este lingvist, însă era și este un cunoscător al limbii franceze și un cunoscător fin și al limbii române. Într-adevăr, în limba franceză, aceste construcții sînt normale; chiar La Fontaine spune, de exemplu: *Un loup survint qui chercheait aventure*, la San Antonio: *Litré le dit, qui ne se trompe jamais*, ceea ce nu s-ar putea în nici o altă limbă romanică: În românește s-ar zice: *O spune Litre, care nu se înșală niciodată*, în italianește: *Lo dice Litre, che non si sbaglia mai*, în spaniolă: *Lo dice Litre, que no se equivoca nunca*; în portugheză: *Diz-o Litre, qui não erra nunca ș.a.m.d.*; deci în celelalte limbi romanice se schimbă și topica, astfel ca propoziția relativă să se găsească după cuvîntul care se referă. Pe cînd în limba franceză, deja în franceza veche, avem construcții de acest tip: *Entre Josel parmi / la porte / qui la coupe lui apporte*. În gramaticile franțuzești se zice că ar fi o construcție rară.

în franceză, însă în realitate ea este foarte frecventă și este tocmai normală. Un savant romanist danez, Blinkenberg Andreas, într-o carte despre ordinea cuvintelor în franceză (*L'ordre des mots en français moderne*, Copenhague, 1928-1933, 2 vol.), semnalează și el că ar fi o construcție rară; autorul însă, fără să-și dea seama, vorbind despre această construcție și spunând că-i foarte rară, o întrebuițează el însuși de două ori pe aceeași pagină.

1. Ne întrebăm de ce – aceasta este metodologia cu care începem de fiecare dată – de ce aceste construcții sînt normale în franceză și nu sînt normale în celelalte limbi romanice.

Altă nedumerire, de ordin istoric, ar fi: în manualele noastre, ni se spune că declinarea din latină a dispărut printr-un fel de eroziune fonetică și că, așa cum știm, a fost înlocuită prin prepoziții sau prin ordinea cuvintelor avînd aceleași funcțiuni, dar că, în cazul verbului, conjugarea n-a dispărut, deși situația din punct de vedere fonetic și al morfologiei materiale era exact aceeași, motivîndu-se prin faptul că în domeniul verbului ar fi fost aplicată analogia sau că în domeniul verbului ar fi lucrat analogia. E greu să admitem că a fost o eroziune fonetică, fiindcă, dacă, într-adevăr, puteau dispărea anumite consoane finale în declinare, nu puteau dispărea terminații foarte bine caracterizate ca *-bus*, *-orum*, *-arum*, care, de altfel, în alte cazuri nici nu au dispărut; au dispărut la substantive, dar nu a dispărut *illorum*, care pînă astăzi este *lor* în română, *loro* în italiană, *leur* în franceză ș.a.m.d.

Deci trebuie să fie și altceva; aici trebuie să fie un anumit interes al vorbitorilor față de verb, un principiu în creația lingvistică pentru verb și alt principiu pentru substantive și pentru flexiunea nominală. De altfel, această dispariție a declinării progresează, avansează și în limbile în care s-a păstrat în parte sau a fost, poate, refăcută, cel puțin pentru femininul singular, ca în limba română. În limba română nu se mai declină apozitia substantivală și feminină. Un lingvist italian, care cunoștea și limba română (vorbind despre un acord care s-a făcut odată între Italia și România, un schimb de profesori, de publicații și de studenți), îmi spunea: „I-am corectat eu pe români, fiindcă ei spusese^{ră} *a statului gazdă* (genitiv) și eu le-am spus că trebuie să spună *a statului gazde* și ei au acceptat“. Greșea, se-nțelege, acest profesor italian, fiindcă în limba română se spune *a statului gazdă* și nu *a statului gazde*. Dacă declinăm *o unealtă defectă*, *o sculă stricată*, vom spune *unei scule stricate*, însă dacă adjectivul *stricată* se găsește ceva mai departe, nu mai spunem *stricate*; ci Barbu spune – dacă vă aduceți aminte – „Argintul *unei scule* de preț atunci *stricată*“. Într-adevăr *stricată*, după cîte știm, e în rimă, fiindcă urmează apoi: „Cuțit lucrat în piatră, în scump metal *legată*“. Dar chiar fără rimă, ni se spune „*Acestei calme creste, intrată* prin oglindă în mîntuit azur“ ș.a.m.d. Deci, dacă-i separat, adjectivul nu mai este declinat. Și, tot așa, se

division, pension, permission, portion). Există deci în franceză numai un caz special, care privește pe urmașii latinescului *ratio*. Pe de o parte, franceza are cuvântul *raison*, atestat încă de la sfârșitul secolului al X-lea și întrunește setul de semnificații referitoare la facultățile cognitive superioare (ceea ce în română se redă prin *rațiune* și prin *minte*), precum și sensurile referitoare la principiile de explicare a unei realități sau a unui fenomen (adică, *motiv, cauză* etc.). În secolul al XVII-lea, franceza a preluat din nou cuvântul din latină, în forma *ration*, pe care l-a specializat pentru sensul „porție, rație“, aplicația de bază fiind cea din domeniul militar.

Așadar, deși nu se întrevide o legătură formală între cuvintele din franceză și variantele din română, se poate remarca o distribuție similară a sensurilor în cele două limbi. Influența franceză, în colaborare cu cea germană, a fost hotărâtoare în menținerea în limba română a formelor *comision, divizion* și *pension*, încadrate la genul neutru și folosite cu sensuri speciale. De fapt, influența franceză, împreună cu cea germană, ne-a furnizat numeroase forme în *-(f)ion*, care nu s-au păstrat în limbă : *cauțion* (BoA II, 59), *comision* („Foaia Duminecii“, I, 46), *condițion, demision, ocazion, pasion, porțion, pretențion, profeșion* (ȘA II, 211; <germ. *Prozession*) etc. Filtrul latin(ist) a eliminat însă aceste forme din limbă. Dar, chiar dacă nu a imprimat matricea proprie formei cuvintelor din română, limba franceză a avut un rol foarte important în îmbogățirea semantică a cuvintelor românești și la creșterea numărului substantive-lor în *-(f)ie / -(f)iune*. Limba noastră a realizat încă în primele decenii ale secolului al XIX-lea principiul supunerii formei împrumuturilor din franceză la norma care era atunci, *-(f)ie*, pentru care întîlnim la mijlocul secolului echivalări prin glosare : *protecție (protection)* („România literară“ 1855, 267).

Atît în Transilvania, cît și în Principate, s-a exercitat o lungă perioadă de timp influența limbii italiene, limbă apreciată de unii învățați dintre 1780 și 1850 ca fiind cea mai utilă pentru modernizarea limbii române. Italiana a adaptat cuvintele latinești în *-(t)io* cu ajutorul terminației *-(z)iónne*. În această limbă (la fel ca în spaniolă și portugheză, unde adaptarea este în *-(c)ión*, respectiv *-(ç)ão*) nu există în general situații de dublă redare, astfel că substantivele *comissiónne, divisiónne, obligazióne, pensiónne, permissiónne, porzióne* întrnesc, cu mici excepții, sensurile cuvintelor românești corespunzătoare, care se termină în *-(f)ie, -(f)iune* și *-(f)ion*. Italiana și spaniola folosesc alte cuvinte decît descendenți ai latineștilor în *-(t)io* pentru semnificațiile cuvintelor românești *divizion* și *pension*. La fel ca în franceză, pentru „facultatea de a gândi“, italiana folosește un vechi descendent al latinescului *ratio, ragiónne* (și, la fel, spaniola pe *razon*, iar portugheza pe *razão*), în vreme ce pentru sensul „porție, rație“ este utilizat neologismul *razióne* (în spaniolă *ración* și în portugheză *ração*). Există, așadar, o similitudine între repartiția semnificațiilor pentru formele *rațiune* și

Maramureșul / Nu-i flăcău ca eu și tu. Se constată așadar același fenomen: reducerea flexiunii pronominale, de parcă vorbitorii ar fi lucrat în același sens.

4. Ultimul fapt: de ce franceza n-a participat la anumite schimbări, de ce nu a reluat, de exemplu, din latină anumite forme pe care le-au preluat alte limbi romanice, pînă și limba română, limbă de relatinizare foarte tîrzie și, în parte, indirectă?

În toate limbile romanice occidentale s-a reintrodus în epoca umanismului și a Renașterii superlativul în *-issimus*, care a devenit apoi popular în aceste limbi (cf. ital. *altissimo*, *bravissimo*), cu excepția francezei. În franceză sînt numai cîteva cuvinte primite de la italieni, italianisme deci, ca *illustrissime*, *sérénissime*, *révérendissime*; procedeul nu s-a produs aici. În română, deși relatinizarea s-a făcut în mare parte prin franceză, totuși aceste construcții s-au afirmat din ce în ce mai mult, astfel că azi este aproape un procedeu gramaticalizat (sînt sute de forme), este un procedeu activ; de exemplu, *rarisim*, *ilustrisim* etc.

De ce franceza n-a acceptat anumite schimbări pe care le-au acceptat celelalte limbi romanice?

Problemele, nedumeririle de felul acesta se pot rezolva, clarifica, justifica tocmai din punct de vedere tipologic, înțelegînd că tehnica lingvistică, tehnica prin care vorbitorii fac și refac limba, prezintă un nivel, un strat superior de principii de coerență structurală și funcțională.

Această concepție a tipului este de fapt și concepția tradițională, dar ea nu a fost interpretată cum trebuie, trecîndu-se prea repede de la tipologie, adică de la principiile de structurare a unor limbi, la clasificarea limbilor pe bază tipologică.

Ceea ce numim o limbă, ca sistem lingvistic, este de fapt o tehnică istorică a vorbirii. În această tehnică istorică putem distinge, ca realizări și vorbiri, o serie de planuri ale tehnicii: mai întîi, planul normei, norma, realizarea normală comună, tradițională, chiar dacă nu e funcțională și distinctivă. De exemplu, în franceză e normală realizarea lui *r* ca *r* graseiat (uvular), deși dacă am spune *r* normal (alveolar) nu am provoca nici o confuzie din punct de vedere funcțional. În română pot fi două norme diferite: se spune *nu mă mai duc* și *nu mai mă duc*, dar acest fapt nu este funcțional, ci numai un fapt de normă de realizare. Așadar, avem:

- Tip** – principii funcționale (tipuri de procedee);
- Sistem** – opoziții funcționale, procedeele funcționale ale limbii;
- Normă** – realizare normală, comună, tradițională, chiar dacă nu e funcțională și distinctivă;
- Vorbire**

Mai sus, pe un plan de abstracție superior normei, găsim sistemul limbii, anume în opozițiile funcționale, procedeele funcționale ale limbii, distincțiile pe care le face o limbă și care sînt, în același timp, posibilități deschise; putem crea într-o limbă în acord cu aceste opoziții (distincții) și putem face ceea ce pînă acum nu s-a făcut.

Ferdinand de Saussure, în *Cours de linguistique générale*, dă ca exemple de norme care ar ține de sincronia limbii franceze forme ca *firmamental*, *répressionnaire* forme neexistente, dar virtuale. Aceste forme virtuale, care există în mod virtual, corespund sistemului de opoziții și procedee al limbii franceze. Prin 1950, eu am întrebuițat termenul *notionnel*, pe care un lingvist francez mi l-a reproșat atunci; astăzi, dicționarele franțuzești înregistrează această formă.

Dacă ne întrebăm care este unitatea între diferitele domenii ale limbii, putem găsi nivelul tipului lingvistic, nivelul principiilor funcționale, al claselor sau tipurilor de procedee.

Și în artă se prezintă această tehnică a activității creatoare la niveluri deosebite, pînă la nivelul tipului. Dacă am văzut numai un tablou al lui Van Gogh, peisajul din Provence, de exemplu, avem o idee cu privire la norma picturii lui Van Gogh. Chiar dacă nu găsim copaci întortocheați într-un peisaj al lui Van Gogh, putem recunoaște un tablou al lui, căci putem identifica sistemul lui Van Gogh. Imitatorii nu pot imita norma, ci sistemul lui Van Gogh.

Un artist se poate realiza în mai multe domenii ale artei? Da! Michelangelo a fost pictor, sculptor, arhitect, poet. În domeniile în care s-a realizat există o anumită unitate. De ce? Fiindcă există un principiu care se realizează în arte diferite, o unitate realizată diferit în diferite arte. Ceea ce găsim peste tot la Michelangelo este acea tensiune dusă la maximum, pînă la punctul de ruptură, însă dominată, tocmai cu o secundă înaintea punctului de ruptură, de măsură, proporție, simetrie.

Putem găsi principii și la un nivel mai înalt decît al procedeelelor folosite la nivelul sistemului. În estetica veche, în estetica antichității, există și o noțiune care ar corespunde unui tip de procedee care se realizează cu totul altfel în arte diferite: este noțiunea de *numerus*, care corespunde unui tip general de procedee: ritm, simetrie, tot ceea ce poate fi într-un sens superior formalizat și cuantificat uneori. Constatăm că este același *numerus*, însă realizat în sistemul respectiv cu totul altfel și avem *numerus* și în poezie, muzică, arhitectură:

dactil | în arhitectura Renașterii

Ei bine, aceasta este, cel puțin cu privire la procedee, și intuiția originară cu privire la tipul lingvistic. Această intuiție originară o întâlnim la cel mai important precursor al tipologiei lingvistice, unul dintre precursorii descoperiți în acest sens de mine, la filozoful și economistul scoțian Adam Smith, și anume

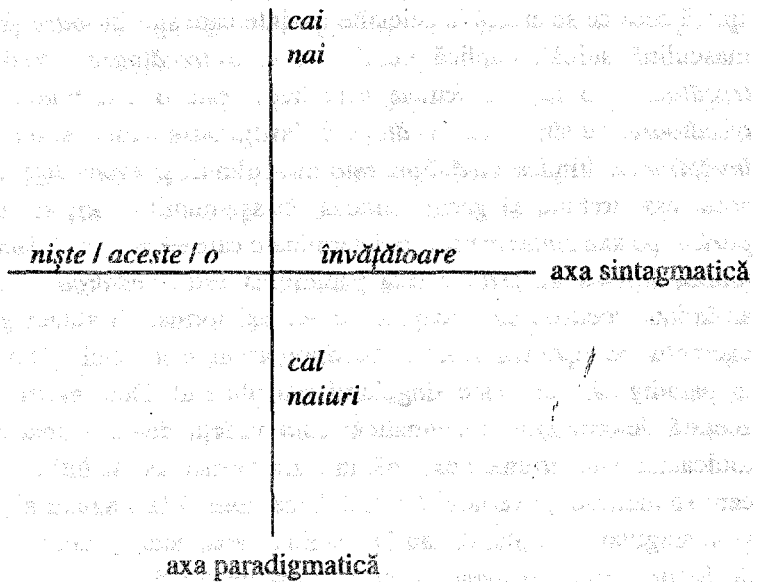
În explicarea unora dintre fenomenele de adaptare în limba română a împrumuturilor care au corespondente latinești în *-(t)io*, s-a avut deseori în vedere și limba rusă, căreia i s-a atribuit uneori rolul de bază pentru introducerea, perpetuarea și fixarea formelor în *-(t)ie*. În limba rusă nu există o terminație ca atare, dar există terminația *-(ts)ija* foarte apropiată fonetic de cea românească. Folosită în primul rând pentru a adapta împrumuturi din latină, din franceză sau din germană, terminația rusească *-(ts)ija* nu se întâlnește astăzi numai la corespondentele cuvintelor latine în *-(t)io*, ci la un număr mult mai mare de neologisme împrumutate și chiar, potrivit dicționarelor etimologice, la cuvinte derivate pe terenul limbii ruse⁸⁴. Din acest motiv se poate spune că, prin *-(ts)ija*, limba rusă realizează o adaptare amalgamantă pentru substantivele de tip *-(t)io*, deoarece le încadrează în structuri care nu le mai particularizează. Pe de altă parte, dacă circa 90% din împrumuturile de acest tip au terminația *-(ts)ija*, indiferent de sursa directă (latină, franceză sau germană), unele dintre ele au fost adaptate în alt mod. Astfel, lat. *alluvio* devine în rusă *alljuviji*, adică la fel ca multe dintre neutrele latinești în *-ium*. Cele mai dese abateri de la regula generală de adaptare se realizează însă prin acceptarea terminației de tip francez *-(t)ion*, dar cu ortoepie germană. În acest caz se poate vorbi de o adaptare diversificantă pe baze etimologice a substantivelor care corespund cuvintelor latinești în *-(t)io*. Adaptarea diversificantă privește atât împrumuturile din latină, cât, mai ales, pe cele din limbile moderne. Ținând cont că și în limba română există situații de adaptare diversificantă, este necesar să urmărim care sînt punctele de convergență și de divergență dintre română și rusă. Astfel, în limba rusă există forma *atraksion*, provenită din franceză, cu semnificația „număr de atracție (la circ, la teatru)“, alături de *atraksija*, din latină, cu o întrebuințare rară. Din germană, rusa a primit cuvîntul *auksion*, care are în română corespondentul *aucțiune*, fără a fi în vreo relație cu acesta, și, în mod similar, cuvintele *motsion* și *optsiun*, pătrunse din germană, au tot corespondenți în *-(t)iune*. Cît privește dubletul *divizion* (< fr.) – *divizija* (< lat.), se constată că sensurile din rusă coincid cu cele două sensuri ale formelor *divizion* și *divizie* din română, aplicabile domeniului militar. Rusa nu are însă și o a treia formă care să corespundă românescului *diviziune*, pentru redarea sensului căreia uzează de un cuvînt autohton. Cuvîntul rusesc *pansion* (cu varianta *pension*), pătruns din franceză, întrunește sensurile de bază exprimate astăzi în română prin *pension* și *pensiune*, în vreme ce *pensija*, cu originea în latină, corespunde românescului *pensie*. Dar, similitudinile semantice între formele rusești și cele românești, observate pînă acum nu se mai întîlnesc în cazul descendenților latinescului *ra-*

⁸⁴ Materialul luat în discuție pornește de la lucrarea *Slovarj inostranyh slov*, Moskva, 1954.

structurală) *flexiunea*, altele au un alt tip de procedee, pe care A. Smith îl numea *composition*. Și, pe această bază, au și fost, să zicem așa, „caracterizate” tipologic limbile romanice; de la A. W. Schlegel avem această caracterizare pe baza flexiunii și a procedeeului *composition*, anume, limbile în care e dominant procedeeul *flexiunii* sînt numite de A. W. Schlegel (el introduce termenii) limbi *sintetice*, și limbile în care e dominant procedeeul *composition*, unde perifrazele sînt dominante, sînt numite limbi *analitice*. Iar limbile romanice sînt clasificate ca limbi analitice din acest punct de vedere; astăzi această tipologie a devenit tradițională: limba latină – sintetică, limbile romanice – limbi analitice.

Ce înseamnă însă exact *analitic* și *sintetic*? În toate limbile, funcțiunile gramaticale, mai întîi, sînt determinate pe două axe:

- a) axa paradigmelor sau axa paradigmatică sau axa raporturilor *in absentia* și
- b) axa sintagmatică sau axa raporturilor *in praesentia*:

cai	naiuri
cal	nai

Dacă la un punct din ceea ce se numește lanțul vorbirii (*la chaîne parlée*), găsim o opoziție anumită, această formă poate fi determinată prin ceea ce știu vorbitorii despre alte forme care se află în opoziție cu această formă și care fac ca ea să ocupe un spațiu anumit într-o paradigmă; de exemplu, întîlnim aici (v. schema) forma *cai*. Nu avem nevoie de alte determinări, pentru a ști că (prin

acest raport *in absentia*) această formă este una de plural, fiindcă cunoaștem forma *cal* și știm atunci că în această paradigmă foarte redusă, singular și plural, în limba română, forma *cai* ocupă locul pluralului. Să spunem că aicea întâlnim, nu forma *cai*, ci forma *nai*; această formă este foarte asemănătoare cu forma *cai* și totuși știm (tocmai prin aceste raporturi *in absentia*) că forma aceasta nu e formă de plural, ci că este formă de singular, fiindcă știm că paradigma este alta, este *nai-naiuri*.

Pe această axă paradigmatică știm care este valoarea cuvântului; adică determinarea aceasta paradigmatică este o determinare internă; prin însăși forma sa cuvântul se situează într-o secțiune anumită a unei paradigme, și astfel înțelegem care este funcțiunea. Să zicem însă că întâlnim forma *învățătoare*; înțelegem că este feminin, însă nu știm dacă este singular sau plural, fiindcă la cuvintele care au masculin și feminin și se termină în *-tor*, limba română nu aplică ceea ce se aplică la celelalte cuvinte care sînt în *-oare* și nu au și o formă masculină, adică nu aplică pluralul *-tori*: (o) *trecătoare* – două *trecători*, însă o *trecătoare* „o fată, o femeie care trece“ este o *trecătoare* și două sînt tot *trecătoare*, nu sînt două *trecători*. Și *învățătoare* e tot așa: o *învățătoare* – două *învățătoare*, fiindcă *învățători* este masculinul; și avem deci această normă. În acest caz, trebuie să găsim undeva, în așa-numitul lanț al vorbirii, în *chaîne parlée*, pe axa sintagmatică, o determinare care să ne spună dacă e singular sau e plural, fiindcă în cazul acesta paradigma este *învățătoare-învățătoare*, adică amîndouă locurile sînt ocupate de aceeași formă. Și atunci găsim undeva, de exemplu, pe *niște* sau *aceste*, sau, dimpotrivă, *o* și astfel aflăm care este locul și în paradigmă, dacă este singularul sau pluralul. Deci avem, pe de altă parte, această determinare sintagmatică; cum vedeți, determinarea sintagmatică este totdeauna o determinare externă, în afara formei; așa se întîmplă la toate formele care se numesc „invariabile“: în italiană *boia* și la singular și la plural, sau *tesi* și la singular și la plural, sau în spaniolă *tesis*, același lucru; în franceza vorbită de foarte multe ori avem aceeași formă pentru feminin și pentru singular sau plural, și atunci trebuie să avem altceva, undeva, ca să știm ce formă este.

Aceste determinări prin axa sintagmatică sau prin axa paradigmatică se prezintă în toate limbile. Nu există nici o limbă de determinare numai paradigmatică sau de determinare numai sintagmatică. Există numai limbi care preferă sau au ca procedeu dominant determinarea paradigmatică sau internă și limbi care au ca procedeu dominant determinarea sintagmatică sau externă. Astfel, chineza este mai sintagmatică decît engleza, engleza mai sintagmatică decît franceza, franceza mai sintagmatică decît spaniola. Există și limbi în care cele două tipuri de determinări se află aproape într-un fel de echilibru, cum e cazul limbii germane.

Acum înțelegem ce înseamnă sintetic și analitic; se numesc s i n t e t i c e limbile în care dominant sau mai dominant e procedeul determinării paradigmatică și se numesc a n a l i t i c e limbile în care este dominant procedeul determinării sintagmatice, și așa au fost caracterizate și limbile romanice. Într-adevăr, dacă observăm mai mult sau mai puțin superficial aceste limbi, constatăm că în latină era dominant procedeul paradigmatic, fiindcă avem: *pater, patris, patri, patrem, patre* și, tot așa și la verb, de exemplu, la forma pasivă: *amor, amasti, amatur* ș.a.m.d.; tot așa, la comparația adjectivelor: *altior, altius, altissimus, -a, -e*; tot așa, la adverbe, să spunem, *hic* „aici”; *huc* „înceace”; *hinc* „de aici”; *hac* „de aici”; deci avem mereu acest procedeu intern. Și în limbile romanice, într-adevăr, cu excepția punerii articolului la sfârșit în limba română, avem: *il padre, el padre, al padre*, forma rămânând aceeași: *altior, -us* a devenit *mai înalt, plus haut, più alto* ș.a.m.d.

Însă, dacă privim mai îndeaproape lucrurile, ne dăm seama că această caracterizare prezintă două neajunsuri:

1) Primul neajuns este că această caracterizare nu ne spune nimic în sens absolut despre limbile romanice, fiindcă *sintetic* și *analitic* sînt totdeauna termeni numai corelativi, adică o limbă nu e analitică, ci *mai analitică* decît alta, dat fiind că amîndouă axele funcționează; nu este sintetică, ci *mai sintetică* decît alta.

Deci ceea ce ne spune această caracterizare este numai că aceste limbi sînt mai analitice decît limba latină și nu ne spune, cu privire la limbile analitice, de ce unele limbi analitice sînt mai analitice, chiar în cadrul limbilor romanice, de exemplu, franceza fiind mult mai analitică decît celelalte limbi romanice; fiindcă dacă toate limbile analitice sînt egale, de ce franceza e „mai egală” decît altele?

2) Pe de altă parte, această caracterizare este și eronată, fiindcă dacă într-adevăr în declinarea formei nominale avem această înlocuire a formelor sintetice prin forme analitice, la verb nu s-a întîmplat același lucru, ba chiar, mai mult, avem în multe limbi romanice și conjugare sintetică nu numai analitică și mai complexă decît în limba latină și chiar forme născute ca forme perifrastice au devenit forme sintetice; așa, *cantare habeo* a devenit *canterò, cantaré, cantarei*, iar *cantare habebam* sau *cantare habui* au devenit *canterei, cantaría, cantaria* în italiană, spaniolă, portugheză. Vom putea observa că la verb, cînd s-au creat perifraste, acestea nu totdeauna au înlocuit forme sintetice latine.

Se știe că genitivul a fost înlocuit prin construcția cu prepoziții și ablativul la fel, însă nu și perfectul latin: perfectul latin trăiește pînă astăzi, adică, în acest caz, *habeo dictum*, perifrasta, nu a înlocuit forma *dixi*; această formă *dixi* există, este foarte vitală în spaniolă (*dije*), în portugheză (*disse*), în franceza literară, în

Analizînd cuvintele româneşti corespunzătoare substantivelor latine în *-(t)io* se constată faptul că limba literară actuală are cuvîntul *prefaţă*, care diferă de maniera generală în care se adaptează cuvintele de acest tip. Cauza acestei situaţii se află în influenţa franceză, căci în franceză *préface* reprezintă în aceeaşi măsură o abatere de la modelul general de adaptare. După E. Littré⁸⁶, situaţia s-ar datora unei forme corupte latineşti de la *praefatio*, *-onis* ce a generat atît forma cuvîntului francez (care a fost încadrat şi la genul masculin), cît şi corespondentele din spaniolă (*prefacio*), din portugheză (*prefácio*) şi din italiană (*prefazio*), toate de genul masculin. Dacă limbile iberice au rămas la aceste forme, italiana cunoaşte şi pe *prefazione* de genul feminin şi cu terminaţia obişnuită a substantivelor de acest tip.

Cuvîntul francez (*préface*) a fost uşor acceptat de limba română prin corespondenţa fr. *face* – rom. *fată* şi se pare că Ion Heliade-Rădulescu i-a asigurat încă de la început o răspîndire apreciabilă (*prefaţă* HeG, V). Opţiunea pentru *prefaţă* a fost sprijinită şi de procesul trecerii de la formele de tipul *esenţie*, *substanţie* la cele de tipul *esenţă*, *substanţă*, care se petrecea pe la mijlocul secolului al XIX-lea. Modelul latin şi încadrarea conformă principiului general au făcut să circule însă în secolul trecut şi formele *prefaţie* şi *prefaţiune*, întîlnite la toţi învăţaţii latinişti (Maior, Budai-Deleanu, Bojincă, Laurian, Cipariu) şi mai tîrziu (în varianta *prefaţiune*) la Titu Maiorescu şi I. L. Caragiale. Din acest motiv, se poate spune că limba română a cunoscut două cuvinte corespunzătoare lat. *praefatio* : unul învechit adaptat într-o manieră sistematică (*prefaţie* / *prefaţiune*) şi unul rămas în uz cu etimologia franceză (*prefaţă*), care realizează, ca şi în limba de origine, o excepţie de la modelul general. Excepţii propriu-zise de la acest model sînt însă cele de tipul cuvîntului *manutanţă* a cărui etimologie directă (fr. *manutation*) nu explică abaterea. Dacă însă facem iarăşi analogia cu trecerea de la *substanţie* la *substanţă*, fenomenul nu mai apare neobişnuit, dar îşi are întemeierea numai în procesele limbii române literare.

În general, trebuie subliniat că, în problema împrumuturilor care au corespondente latineşti în *-(t)io*, limba română prezintă multe situaţii care nu se întîlnesc în alte limbi. Că *-(f)ie* este un produs românesc nu este greu de demonstrat, mai ales că o provenienţă străină nu se poate decît afirma (aşa cum s-a şi întîmplat de altfel), dar nu şi argumenta. Cînd Şincai scria la 1808 *notaţiă* (ŞA II, 71) în loc de *notaţie*, el lăsa o mărturie în plus că prelua forma de nominativ *notatio* (pe care o asimila declinării întîi), deşi se abătea de la calea ce devenise tradiţională. De remarcat este şi faptul că foarte timpuriu cuvintele împrumutate îşi alcătuiau familii şi se integrau în familii sau realizau diferite corespondenţe şi relaţii pe terenul limbii române. De altfel, încă pe la jumătatea secolului al XIX-lea se crease un sistem de corespondenţe între sufixe : atunci cînd apăsura

⁸⁶ E. Littré, *Dictionnaire de la langue française*, Gallimard-Hachette, 1958, s.v. *préface*.

în limba română spunem și o *planetă*, spunem pînă și *programă*, fiindcă au tot desinența *-a*; și în alte limbi tot așa, chiar și *cometa* în mai multe limbi romanice este feminin, fiindcă sfîrșește în *-a*; cum spuneam, acest *-a* poate apărea ca *-e*: *la porte*, pînă și ca *-o*, ca în provensală, însă este aceeași continuare a lui *-a* latin. Și aceasta nu acum, de curînd, ci încă din latina vulgară, fiindcă deja în binecunoscuta *Appendix Probi* (*appendix* e feminin în limba latină) întîlnim corecturi ca: *socrus non socra*; *nurus non nura*, *pauper mulier non paupera mulier*, adică se spune: „Nu spuneți cum se spune, ci spuneți cum se spunea în latina clasică”; adică *socrus* pentru „soacră” nu *socra* (fiindcă în latină „socru” se spunea *socer* și „soacră” *socrus*); „nu spuneți *nura* (cum, evident, se spunea), e o greșală, spuneți *nurus* pentru ‘noră’ și „nu spuneți *paupera mulier*, cum se spune, ci spuneți *pauper mulier*”; adică „nu întrebuițați un adjectiv cu mai multe terminații, cu o terminație și pentru feminin, ci întrebuițați acest adjectiv *pauper*”; care în gramatica latinei clasice era un adjectiv cu o singură terminație, pentru cele trei genuri.

Și ce s-a întîmplat în limbile romanice? În limbile romanice, latent, aceste forme erau, evident, forme de feminin și (aicea intervenea și genul natural, sexul) au păstrat întocmai aceste forme în *-a*: *socra*, chiar așa cum era, în română *soacră*, în spaniolă *suegra*, în portugheză *sogra*, în italiană, ca fiind feminin al lui *suocero*, *suocera*; *nura* (cum s-a numit în *Appendix Probi*) tot așa: *noră*, *nora*, *nora*; și acolo unde s-a păstrat, în italiană, *povera*, *povero*, tot *povera*, adică avînd formă feminină. Deci o caracterizare analitic-sintetic pentru limbile romanice este cu totul insuficientă și eronată, fiindcă avem pe de o parte forme sintetice, chiar mai bine caracterizate decît în latină, și forme sintetice noi, iar pe de altă parte avem și forme analitice.

Să ne întrebăm acum care sînt categoriile fundamentale care, la n u m e , se exprimă paradigmatic și care se exprimă sintagmatic?

1. N u m ă r u l și g e n u l se exprimă în forma însăși a cuvîntului, adică paradigmatic, avem determinare internă: *un cal* – *doi cai*, *o masă* – *două mese* ș.a.m.d. și, tot așa, cum se vede aproape imediat, o formă în *-a* este formă feminină.

2. Pe de altă parte, avem peste tot și din ce în ce mai mult, pînă și la pronume, categoria c a z u l u i , care se exprimă perifrastic, se exprimă în mod analitic.

Întrebarea tipologică este următoarea: Există ceva comun numărului și genului și, în același timp, diferit sau opus determinării cazului, pentru a găsi o coerență între număr și gen, pe de o parte, și caz, pe de altă parte, și mai departe, care este explicația acestei deosebiri, a acestui mod de a trata aceste categorii cu totul diferit? Fiindcă la număr și gen avem determinare internă, iar la caz, determinare externă.

Ce au în comun numărul și genul? Ambele sînt funcții interne, paradigmatiche; privesc desemnarea, sînt funcții n e r e l a ț i o n a l e și se pot prezenta cu orice funcție sintactică în propoziție; forma nu depinde de relația în propoziție. În schimb, la caz, este ca și cînd ar exista o valență externă care leagă o formă de altă formă, este o funcțiune r e l a ț i o n a l ă .

De aceea, cel puțin pentru aceste categorii, am identificat un principiu: există o nouă opoziție între funcțiuni interne sau n e r e l a ț i o n a l e și funcțiuni externe sau r e l a ț i o n a l e și, de aici, procedee diferite în acord cu această distincție: **determinare internă** pentru funcțiuni interne și **determinare externă** pentru funcțiuni externe.

Într-adevăr, vedem că în limbile romanice, c a z u l devine din ce în ce mai sintagmatic în expresie (cum vedem chiar și în limba română, unde încă acest proces e în curs de realizare) și că rămîne cazul intern numai acolo unde formele erau cu totul diferite, ca și cînd ar fi fost forme ale altor cuvinte, adică la pronumele personal; deși constatăm că și la pronumele personal se reduce cazul, ca în exemplele pe care le-am dat: *me, mi, tîni, según se* ș.a.m.d. și că, de exemplu, formele noi nu mai au caz, ca la pronumele personal, ca de exemplu, în spaniolă, *nosotros, vosotros*, forme tîrzii; cînd formele erau încă *nos, vos*, existau și *con/nosco, con/vosco* de la *nobiscum, vobiscum: cum nobiscum, cum vobiscum*; astăzi nu se mai spune decît *con nosotros, con vosotros*.

Pe cînd, la celelalte două categorii, g e n u l și n u m ă r u l, dimpotrivă, vedem că din ce în ce mai mult se afirmă determinarea internă, de multe ori chiar cu dublă determinare internă, precum în portugheză *nô vo* la singular, *novos* la plural, cu desinență și cu alternanță vocalică, determinată, la început fonetic, ca alternanță (este un fenomen de metafonie), care, pe urmă, s-a răspîndit ca fenomen întrebuintat drept instrument morfologic pentru a deosebi singularul de plural de două ori sau, în limba română, aceeași dublă determinare: *roată-rofi, școală-școli* etc., procedeu care se aplică, în parte, sub ochii noștri încă; o instituție creată în secolul trecut se chema *Casa Școalelor*, dacă s-ar crea astăzi, s-ar chema, probabil, *Casa Școlilor*; pluralul *roate* este încă, în parte, actual, și la Creangă se spune: *Alba la roate!*, însă astăzi spunem, în general, *rofi*, deci cu dublă determinare. Vedem și în română, așadar, același interes de a determina intern ceea ce este intern. Tot așa, la adjective, în cazul genului, o seamă de adjective nu aveau decît o singură formă în spaniola veche, între altele adjectivul *español*, care era cu o singură formă: *un hombre español, una mujer español*; tot așa *andaluz: un hombre andaluz, una mujer andaluz*; la fel, adjectivele în *-es: un hombre francés, una mujer francés*. Astăzi, toate au și formă de feminin: *español, -a, andaluz, -a, francés, -a*; dintre formele în *-es a*

- MuS = Eftimie Murgu, *Scrieri*, București, 1969.
 NiP I-II = Pierre Blanchard, *Plutarh nou*, [tradusă de] Nicola Nicolau, Buda, 1819.
 PeP = Guillaume, *Pedagoghia și metodică*, tradusă și prefăcută de Naum Petrovici, Buda, 1818.
 PoF = Heineccius *Filosofia cuvîntului și a năravurilor*, acum în limba românească de Eufrosin Dimitrie Poteca, Buda, 1829.
 PoM = Eufrosin Poteca, *Istoria filosofică. Elementuri de metafizică*, 1826, ms. rom. 1173, Biblioteca Academiei Române, București, 53 f.
 PuV = Aron Pumnul, *Voci asupra vieții și însămnădății lui* de I. G. Sbiera, Cernăuți, 1889.
 SăG I-II = Gh. Săulescu, *Gramatică românească sau observații grămăticești asupra limbei românești*, Iași, partea I-II, 1833.
 SăH I-II = Gh. Săulescu, *Hronologhia și istoria universală*, Iași, tom I-II, 1837.
 ScM = Cr. W. Hufeland, *Macroviotică sau metodu de a lungi viața ominească*, acum întâia oară tradusă prin spătariul D. Scavenchii, ms. rom. 409, Biblioteca Academiei Române, București.
 ȘA I-II = Școala ardeleană, Ediție critică de Florea Fugariu, București, vol. I-II, 1983.
 ȘiO = Gheorghe Șincal, *Opere*, București, vol. I, 1967.
 ȚiA = Dosithei Obradovici, *Adunare de lucruri moralicești*, traducere prin părintele Dimitrie Țichindeal, Buda, 1808.
 VeL = Ant. Velini, [*Logica*], 1844-1845, ms. rom. 3043, Biblioteca Academiei Române, București, 83 f.
 VeP = Antoniu Velini, *Manual de metodică și pedagogie*, Iași, 1860.
 ViL = Condillac, *Loghica*, tălmăcită de banul Vasile Vîrnav, 1825, ms. rom. 425, Biblioteca Academiei Române, București, 150 f.
 ZaF = A. Charma, *Elemente de filosofie*, traduse... de I. Zalomit, București, 1854.

L'HISTOIRE DE L'ADAPTATION EN ROUMAIN DES EMPRUNTS QUI CORRESPONDENT AUX MOTS LATINS EN (T)IO, -(T)IONIS

RÉSUMÉ

Parmi les phénomènes qui ont marqués le processus de formation de la langue roumaine littéraire moderne, l'adaptation des emprunts qui ont en latin des mots correspondants terminés en *-(t)io* se distingue spécialement. Les érudits roumains d'autrefois et les linguists (contemporains) ont souvent discutés ce problème, mais même aujourd'hui n'existe pas une perspective cohérente et complete de celle-ci.

Dans l'effort de tirer au claire l'étymologie du suffixe double *-(f)ie / -(f)iune* il faut tenir compte, d'une part, de la pénétration des mots contenant ce suffixe et, d'autre part, de l'opinion des érudits en ce qui concerne la forme adaptée du suffixe. Les faits historiques indiquent que la forme *-(f)ie* du suffixe est l'adaptation du nominatif latin *-(t)io* et la forme *-(f)iune* est l'adaptation de l'ablatif *-(t)ione* selon le modèle du *-ciune*. On y contredit ainsi l'idée selon laquelle les deux formes du suffixe sont l'effet des influences divers et on démontre que ces formes s'expliquent par les options des érudits.

Institutul de Filologie Română

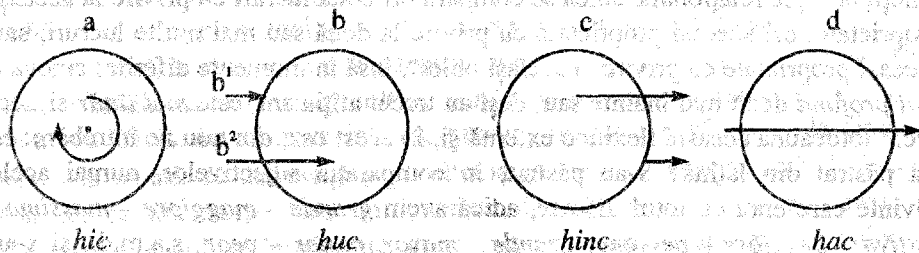
„A. Philippide“

Iași, str. Codrescu, nr. 2

despre „*le più meglio mentà*“) [!]. Deci, forma comparativă este interpretată ca reprezentând gradul pozitiv și, în consecință, ca avînd nevoie de determinare externă. Și toate formele superlative, deja în latină, de multe ori, sînt considerate ca fiind la gradul pozitiv: *più ottimo, más ottimo, más pessimo, più pessimo* ș.a.m.d. Cîteodată și în limba română aceste forme sînt interpretate, în limbajul popular, ca pozitive și, deci, se vorbește de *mai superior, mai inferior* ș.a.m.d.; și în celelalte limbi romanice este același lucru. Deci, se aplică acest principiu și la comparația adjectivelor, care devine astfel, toată, perifrastică, și procedeul perifrastic se afirmă și acolo unde s-au păstrat forme sintetice izolate, ca forme supletive.

Ce se întîmplă cu a d v e r b e l e d e l o c? Ni se spune că în limbile romanice, din latina vulgară deja, s-ar fi confundat locul cu direcția și deci avem: *aici și vino aici* sau *aquí – vien aquí*. Nu-i chiar așa sau, altfel spus, ni se pare așa numai într-un sens destul de superficial. În limba latină se deosebeau aceea patru funcțiuni și toate se deosebeau paradigmatic, adică starea pe loc, situarea într-un spațiu sau / și mișcarea, însă în același spațiu (acesta era, în latină, *hic*, deci *hic sum, hic ambulo*; de exemplu); apoi, mișcarea înspre un loc și chiar pătrunderea în alt spațiu (*huc*); mișcarea dintr-un loc, dintr-un spațiu sau de la un spațiu (*hinc*) și mișcarea, traversarea printr-un spațiu (*hac*).

Adverbul latin:

Și tot așa: *illic – illuc – illinc – illac*

istic – istuc – istinc – istac

formează aceleași distincții, cu aceleași opoziții.

Ce s-a întîmplat în limbile romanice? În realitate nu s-a confundat direcția cu starea, situarea, ci s-a considerat ca intern tot ceea ce ajunge pînă la capăt, ca proces, într-un spațiu. Deci funcțiunea b^2 se consideră ca internă, fiindcă ajunge la punctul terminus în acest spațiu. Și într-o limbă ca spaniola, care face aceea distincțiile exact, se poate vedea foarte bine funcțiunea a , unită cu funcțiunea b^2 : *aquí**. Toate celelalte funcțiuni sînt externe, fiindcă sînt relaționale; în b' nici nu se ajunge pînă în acest spațiu, deci se menține legătura cu alt spațiu; în c' se

* Vezi schema de la pagina următoare.